
ΣΥΜΜΙΚΤΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΕ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΑΤΡΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ 17ου ΚΑΙ 18ου ΑΙΩΝΑ

1. Ροδολίνος, τραγωδία Ἰωάννη Ἀνδρέα Τρωίλου (17ου αἰώνα). Πρόλογος Σ. Ἀλεξίου, Ἐπιμέλεια Μ. Ἀποσκήτη, Ἀθήνα, Στιγμὴ 1987

2, 391-396 *κι ἄλλη σ' ἐμὲ δὲν ἦτονε ἢ κακοριζικιά μου / παρὰ τὸ πὼς τὸ μνημα του τὰ μέλη τὰ δικά μου / κ' ἐμένα δὲν ἐσκέπασε, ὁ πόθος τῶν καρδιῶ μας / νὰ 'χε θαφτῆ με τσ' ἄθους μας γιαμιὰ καὶ τῶν ἰδύο μας. / Ὡ μιά κατάσταση ἀγαθὴ καὶ σένα θυγατέρα, / νὰ μέλλεται, ἀμὲ πλιὰ καιρόν, ἀποὺ τοῦ Διὸς τὴ χέρα.*

Ἡ ἔντυπη ἔκδοση τῆς Βενετίας ἀντὶ Ὡ μιά ἔχει Ὁ μία, τὸ ὁποῖο καλύτερα θὰ ἦταν νὰ διορθωθεῖ σὲ Ὅμοια. Ἡ μητέρα τοῦ Ροδολίνου, προκειμένου νὰ πείσει τὴν κόρη της νὰ παντρευτεῖ, ἐπιστρατεύει τὸ ἐπιχείρημα τοῦ δικοῦ της εὐτυχισμένου γάμου, ἐκφράζοντας παράλληλα τὴ βεβαιότητα ὅτι καὶ ὁ γάμος τῆς κόρης της θὰ εἶναι πρὸ εὐτυχισμένος: ὅμοια καλὴ τύχη θὰ ἔχεις με μένα.

2, 507-509 *Στὸν κόσμο καλορίζικη γυναίκα πρικαμένη / δὲν εἶναι, ὄντε τὸν πόνο τση με τὰ παιδιά ἀπομένει / κι ἀπακουμπίζει ἀπάνω τως, μάλιστα περισσεύγει / πλιὰ ἀπὸ χαρά, καὶ τὴν ζωὴν ἀπόχει, τση μακρεύγει.*

Πρὶν ἀπὸ τὸ μάλιστα θὰ περιμέναμε ἓνα καὶ ἢ κάτι ἀνάλογο. Ἡ ἔντυπη ἔκδοση ἔχει ἀπ' ἀκουμπίζει. Θεωρῶ πολὺ πιθανὸ ὁ συγγραφέας νὰ εἶχε γράψει ἀπ' (δηλαδὴ ἀποὺ με χρονικὴ ἔννοια) ἀκουμπίζει (με τὸ ποὺ ἀκουμπᾶ πάνω τους, γεμίζει χαρά).

3, 464-470 *κ' ἐμπῆκε με τὸν ἄπονο Τρωσίλον εἰς τὴ μάχη. / Κ' ἐτσάκισε μ' ἀμέτρητη τιμὴ τὸν ὄχουθρό του, / μὰ ἔλαχε κ' ἐσκοτώθηκε τοῦ δόλιου τ' ἄλογό του, / μὰ πρὶν πεζέψει ἐκ τὸ φαρί, σέρνει τὸν Περσιάνο / κ' ἀγκαλιαστοὶ σὲ λείψανα Περσῶν ἐπέσα πάνω, / κ' ἐκεῖ τ' ἀμποδιστήκασι τὰ πόδια κι ἀπομένει / στ' ἐχθροῦ ἀποκάτω, κι ἄπονα στὰ χέρια του πεθαίνει.*

(Σημ.) Θεορῶ εὐχαριστῶ τὸν Γιώργο Κεχαγιόγλου, ποὺ με ἔσωσε, κυριολεκτικά, ἀπὸ πολλὰ σφάλματα.

Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸ μὲ ποιὸν τρόπο σκότωσε τὸν ἀδελφὸ τῆς Ἀρετούσας ὁ Πέρσης Τρωσίλος. Ἡ ἐντυπη ἔκδοση δὲν βοηθᾷ, παραδίδει στὸν στ. 467 *σέρνει τῶν Περσιάνω*, τὸ ὁποῖο διορθώνεται σὲ *σέρνει τὸν Περσιάνο* ἀπὸ τῆ Μ. Ἀποσκίτη. Ὑποψιάζομαι ὅτι πρέπει νὰ γραφεῖ *σέρνει τον ὁ Περσιάνος*. Ἄν καταλαβαίνω σωστὰ τὸ κείμενο, ὁ ἀδελφὸς τῆς Ἀρετούσας κτύπησε θανάσιμα τὸν Πέρση (*ἐτσάκισε*), ὅμως ὁ Πέρσης, πεθαίνοντας, κατάφερε νὰ σύρει τὸν ἀντίπαλό του καὶ νὰ τὸν κάνει νὰ πέσει. Ἔτσι πρὶν πεθάνει κι ὁ ἴδιος, ὁ Πέρσης Τρωσίλος κατάφερε μέσα στὴν ἐπιθανάτια ἀγωνία του, νὰ σκοτώσει τὸν ἀδελφὸ τῆς Ἀρετούσας.

2. Ἄγνωστου Χίου ποιητῆ, *Δαβίδ*. Ἀνέκδοτο διαλογικὸ στιχούργημα. Ἀνεύρεση-κριτικὴ ἔκδοση Θ. Ι. Παπαδόπουλου, Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήνα 1979

42 *εἰς ἄηχον κι εἰς ἄγριαν ἐρημίαν*.

Τὸ φραγκοχιώτικο χειρόγραφο ποὺ παραδίδει τὸ κείμενο ἔχει *aichon* ποὺ πρέπει νὰ μεταγραφεῖ προφανῶς σὲ *ἄοικον*. Καὶ στὸν στί. 485 *εἰς ξηχισμένη ἐρημιά*, προτείνω τὴ διόρθωση *ἔξοικισμένη*.

339-341 *Ἔτζι καὶ ἐμεῖς στὴ γῆ ὄψιμα ἀλλάζει ἐκεῖνο τὸ καλὸ ποὺ ὁ κόσμος τάζει*.

Τὸ ἐμεῖς εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητο. Προτείνω νὰ διορθωθεῖ τὸ *che mis ti ghi* τοῦ χειρογράφου σὲ *καὶ μέσ' στὴ γῆ*.

396 *καὶ τὸ λαὸ νὰ μὴν νοιαστεῖς τὸ πρᾶμα νὰ γιατρέψεις*.

Προτείνω νὰ γραφεῖ *καὶ τῶ λαῶ νὰ μὴ νοιαστεῖς τὸ τρᾶμα νὰ γιατρέψεις*.

538-539 *Γύρισε τώρα, βασιλέ, στὴν καταχερισμένη / θυσία, ποὺ στὴν τράπεζα τώρα σὲ ἀνεμένει*.

Μήπως τὸ *catacherismeni* πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *κατακαιρισμένη* (δηλαδὴ καθυστερημένη);

566-567 ... *μὴ μᾶς ἐξολοθρέψεις. / Τὴν δεξιὰ ὁποῦ ἤπλωσες μ' ὀργὴ νὰ μᾶς ποντίσεις / στίς χρεῖές μας τὴν ἐξάπλωσες γιὰ νὰ μᾶς βοηθήσεις*.

Νὰ γραφεῖ *ἐξάπλωσε* (προστακτικῆ).

3. *Ζήνων*, κρητοεπτανησιακὴ τραγωδία (17ου αἰώνα), Ἐπιμέλεια Σ. Ἀλεξίου – Μ. Ἀποσκίτη, Ἀθήνα, Στιγμῆ, 1991

4, 39-42 *Πελάγιε, αὐτὴ ἢ εὐσέβεια, ὄση ἔχεις ριζωμένη / εἰς τὴν καρδιά, (ἄ σ') ἄγγισε νὰ δεῖς λευτερωμένη / τὴ χώρα ἐτούτη, κόπιασε τὸ Ζῆνο νὰ μερώσεις, / τὴν τόση του σκληρότητα, κ' ἐμᾶς νὰ λευτερώσεις*.

Τὸ χειρόγραφο παραδίδει αὐτὴ ἢ ἀσέβεια καὶ ἄρχισε ἀντὶ ἄγγισε. Προτείνω, φυσικὰ μὲ πολὺ δισταγμὸ, μία λιγότερο ριζικὴ ἐπέμβαση στὸ κείμενο: Πελάγιε, ἀπ' τὴν ἀσέβεια ὅση ἔχει (δηλαδὴ ὁ Ζήνων) ριζωμένη εἰς τὴν καρδιά, ἄρχισε νὰ δεῖς λευτερωμένη. Γιὰ τὴ σύνταξη ἀρχίζω+ὑποτακτικὴ ἀορίστου μποροῦμε νὰ φέρουμε ἓνα παράλληλο χωρίο, πάλι ἀπὸ τὸν Ζήωνα 5, 131-132 ἢ γῆς θ' ἀρχίζει νὰ ρουφήξει.

4. Ἀνέκδοτα στιχορρήματα τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου τοῦ 17ου αἰώνα. Ἔργα τῶν ὀρθόδοξων Χίων κληρικῶν Μιχ. Βεστάρχη, Γρηγ. Κονταράτου, Γαβρ. Προσοψᾶ. Ἔκδοση κριτικὴ μὲ εἰσαγωγὴ, σχόλια, καὶ εὔρετήρια Μ. Ι. Μανούσκα – Β. Ποῦχερ, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 2000

Α' 135-136 Κ' ἔτσι μοῦ ἐποκρίθηκεν καὶ τοῦτον τοῦ λόγον: «ὄν εἴρηκας, ποιήσω ἴγὼ καὶ ἔτσι μὴν ἔχεις φόβον».

Πρέπει νὰ διορθωθεῖ ὁ εἴρηκας (δηλαδὴ θὰ ἐκπληρώσει τὴν παράκλησή του νὰ δεῖ τὸν Θεό).

Α' 178 Καὶ δός μου τέκνον, Ποιητά, ποιήσον ὡσπερ βούλης.

Δὲν καταλαβαίνω γιὰ ποιό λόγο πρέπει νὰ διορθωθεῖ τὸ λόγιο βούλη πὸ παραδίδει τὸ χειρόγραφο.

Α' 348 υἱὲ ἀνθρώπου, λέγε μου, βλέπεις τὴν πύλην ταύτην.

Ἐφόσον ὁ Ἰεζεκιήλ μεταφέρει σὲ εὐθὺ λόγῳ ὅσα τοῦ εἶπε ὁ Θεός, πρέπει νὰ γραφεῖ λέγει.

Α' 372 καὶ μὲ φωτιὲς ἑπτ' ἀριθμοὺς εἰς τὴν σκηνὴν τὴν θείαν / κ' ἔδιδεν λάμπιν τοῦ παντὸς καὶ φώτισεν τὸν κόσμον.

Ἐντελῶς ἀκατανόητες οἱ διορθώσεις τῶν παραδεδομένων γραφῶν ἑπτὰ ριθμοὺς (δηλαδὴ ἑπτάριθμοὺς) καὶ φώτισιν τοῦ κόσμου.

Α' 395-396 μίαν εἰκόν' παράξενην, ἀπ' ὅλα καμωμένην / τὰ μέταλλα τὰ γήινα, ἧτον ἐπτοημένην.

Τὸ ἧτον ἐπτοημένην νὰ διορθωθεῖ σὲ ἧτονε ποιημένην. Πῶς μπορεῖ νὰ πτοεῖται τὸ ἄγαλμα τοῦ Ναβουχοδονόσορα;

Α' 419 εὔδροσε πόκε.

Μᾶλλον πρέπει νὰ γραφεῖ ἔνδροσε. Ὁ ὀρθόδοξος παπᾶς πὸ συνέταξε τὸ κείμενο εἶχε μᾶλλον ὑπόψη τοῦ τὸν στίχο ἀπὸ τὸν κανόνα τοῦ Ἀκαθίστου τοῦ Ἰωσήφ τοῦ ὑμνογράφου: χαῖρε ὁ πόκος ὁ ἔνδροσος, ὄν Γεδεών, παρθένε, προεθεάσατο.

Β' 6 λόγον νὰ στείλῃς εἰς ἐμᾶς, ὡσὰν σοφὸς ἀπού'σαι.

Δὲν καταλαβαίνω γιατί πρέπει νὰ διορθωθεῖ τὸ παραδεδομένο σοφία πού. Δὲν εἶναι ὁ Χριστὸς Θεοῦ δύνამις καὶ θεοῦ σοφία (Α' Κορ. 1, 24);

Β' 196-198 πὼς κείτουνται ξεχωριστὰ ὅλα του τὰ ἐντάφια. / Τὸ σῶμα' κεῖ δὲν βρίσκεται μηδ' εἶναι γιὰ κλειψία, / γιατί πὼς τοῦ τὸ ἐβγάλασι, ποῦ 'χασι τόσ' ἀδεία.

Ἴσως πρέπει νὰ γραφεῖ τὰ ἐβγάλασι. Ἐννοοῦνται τὰ ἐντάφια.

Β' 241-242 «οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα, φησι, πρὸς τὸν πατέρα, / μά'μαι στὴν πικραμένην μου μὰ καὶ γλυκεῖα μητέρα. / Πὲ καὶ τῶν Ἀποστόλων μου ...

Τὸ ἀκατανόητο μά'μαι πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ μ' ἄμε (= ἀλλὰ πῆγαινε, βλ. καὶ τὴν ἄλλη προστακτικὴ πού ἀκολουθεῖ, πέ).

Β' 456 καὶ εἰς ἐμᾶς τοὺς ἔστειλεν.

Ἐφόσον γίνεται λόγος γιὰ τὶς μυροφόρες πρέπει νὰ γραφεῖ τάς.

Γ' 49-52 Γιατὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὸν θαυμαστὸν ἐκεῖνον, / φιλοσοφία λέγεται θεῖον καὶ ἀνθρωπίνων / γνώσις πραγμάτων ἀληθῶς καὶ μελέτη θανάτου / καὶ τοῦ θεοῦ ὁμοίωσις ὄντως δυνατωτάτου.

Πρόκειται γιὰ τετριμμένους ὀρισμοὺς τῆς φιλοσοφίας εἰλημμένους ἀπὸ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου συμπιλήματα. Ἡ παραπομπὴ λοιπὸν στὸν Φαίδωνα ἢ στὸν Θεαίτητο δὲν εἶναι ἐπαρκής. Καλύτερα θὰ ἦταν νὰ δοθεῖ μία παραπομπὴ στὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ Πηγὴ Γνώσεως 3 α' (Kotter 56, 4-6). Στὴ συγκεκριμένη ἔκδοση σημειώνονται καὶ οἱ πηγές τῶν συγκεκριμένων ὀρισμῶν.

Γ' 121-122 Γροικᾶτεν, σᾶς παρακαλῶ, ὅλη ἡ γερουσία, / τοῦ Ἰσραὴλ παιδεις, Θεοῦ τὴν καθαρὰ θυσία.

Οἱ παράλληλοι στ. 223-224 τοῦ ἴδιου κειμένου Ἀκούσετεν κ' ἐμέν' καλὰ ὅλη ἡ γερουσία τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Θεοῦ ἡ ἱερὰ θυσία, δημιουργοῦν τὴν ὑποψία ὅτι καὶ στὸν στ. 122 εἶχε γραφεῖ ἡ ἱερὰ θυσία.

Γ' 177 ὦ Ραββίμ.

Μᾶλλον πρέπει νὰ γραφεῖ ραββί μ' (μου δηλαδή), πρβ. στ. 345 ραββί μου.

Γ' 211 καὶ τῆς μέρας τὰ ὕδατα.

Ἀναφέρεται βέβαια στὴν μετατροπὴ τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης Μερρὰ σὲ γλυκὰ ἀπὸ τὸν Μωυσῆ. Μερρᾶς λοιπὸν πρέπει νὰ γραφεῖ. Ἴδια διόρθωση πρέπει νὰ γίνῃ καὶ στὸν στ. 271.

Γ' 351-352 και τοῦτοι ποὺ καυχίστηκαν νὰ κάμουν και νὰ δείξουν, / φοβοῦμαι μ' ἓνα ξίπασμα ὅλοι μὴν ἐλληνίσουν.

Τὸ χειρόγραφο παραδίδει τοῦτος. Πιὸ λογικὴ καὶ πιθανὴ θὰ ἦταν κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ διόρθωση σὲ τούτους (καθ' ἕλξιν ἀπὸ τὸ φοβοῦμαι ποὺ ἀκολουθεῖ).

Γ' 666 ποὺ γιὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν παῖδα τ' ὀλοκάρπου.

Δὲν πρόκειται γιὰ γενικὴ τοῦ ἐπιθέτου ὀλοκάρπος, ὅπως φαντάζονται οἱ ἐκδότες στὸ εὔρετήριο, ἀλλὰ γιὰ τρίτο πρόσωπο ἐνικὸ τοῦ παρατατικοῦ τοῦ ρήματος ὀλοκαρπῶ.

Γ' 859 τὸν Ἄμμωνα, τὸν Δούναβιν, τὴν Βάαλ ...

Ἄπ' ὅσο ξέρω, θεὸς Δούναβις δὲν ὑπάρχει. Μήπως πρέπει νὰ γραφεῖ Ἄνουβιν; Δὲν ἀποκλείεται φυσικὰ τὸ μπερδεμα νὰ ὀφείλεται στὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα.

Γ' 912-913 Πρόσκαιρες εἶν' οἱ τιμωριές και γλήγορα περνοῦσι / και ὅσοι τοὺς ὑπομένουσι παντοτινὰ θεὸ ζιοῦσι.

Νὰ γραφεῖ τὰς ὑπομένουσι (δηλαδὴ τὶς τιμωρίες).

Γ' 1022 Ὁ δάσκαλός μας πρὸ μικροῦ ἤχανεν τὲς βουλές σου.

Μήπως πρέπει νὰ γραφεῖ ἤσχυνεν;

Γ' 1369 νὰ κείτουνται ἀδιόρθωτα ἄδικα φονεμένα.

Τὸ χειρόγραφο δίνει ἀδιάρθωτα, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ διορθωθεῖ και σὲ ἀδιάρθωτα.

Γ' 1425-1426 Ὅμως ποσὰ δὲν ἔκλινεν αὐτὸν λογισμὸν σου / τὰ μητρικὰ τὰ σπλάχνα σου μαρτύρω τῶν υἱῶν σου.

Ὁ ἄμετρος στ. 1425 διορθώνεται ἂν γράψουμε αὐτὸ τὸν λογισμὸν σου. Ἡ γενικὴ μαρτύρω τῶν υἱῶν σου δείχνει συντακτικὰ μετέωρη. Μήπως πρέπει νὰ γραφεῖ μαρτύριο τῶν υἱῶν σου;

σ. 195 Εἰς τοῦτο στοχάζεται εἰς τὸν οὐρανὸν και μετὰ +μξεταλερόντια+ και βισταλόκα και λέγει.

Μήπως πρέπει νὰ γραφεῖ μετὰ ἀργαλειὰ και βισταλόκα, πρβ. στ. 1519 θέλω νὰ πιάσω τ' ἀργαλειὰ και αὐτὴν τὴν βισταλόγκα.

Γ' 1587 νὰ τοῦ μαγέψω παρευθὺς τὸ τί θέλει.

Μᾶλλον πρέπει νὰ γραφεῖ νὰ τοῦ μαντέψω.

Δ' 296 σὰν πρῶτοι ποὺ ἴσθε ἐλεύθεροι στὴν γῆν τῆς Ἰουδαίας.

Μήπως πρέπει νὰ διορθώσουμε πρῶτα (= προηγούμενως);

Δ' 479-480 Κ' ἐσύ, ὦ βασιλέα μου, ζῆθι εἰς τὸν αἰῶνα, / κακὸ καθόλου νὰ μὴ δῆ ποτὲ εἰς τὴν κορώνα.

Μᾶλλον πρέπει νὰ γραφεῖ δῆς.

Δ' 789-790 Μ' ἀκόμη καὶ τὰ τρία παιδιὰ ὁποῦ μὲ ἐνικουῶσαν / κι ὡσὰν λωλοὺς μᾶς ἔκαμνεν καὶ μᾶς ἐνεγελοῦσαν.

Υποκείμενο εἶναι τὰ τρία παιδιὰ, ὁπότε ἡ διόρθωση ἔκαμναν εἶναι ἐπιβεβλημένη.

Δ' 810-811 Ἄν φαίνεται εἷς εὐμορφος Ἄγγελος τοὺς δροσίζει / καὶ ἀπὸ τὸ χέρι τοὺς βαστᾶ μέσα καὶ τοὺς γυρίζει.

Δὲν ὑπάρχει πουθενὰ ἀπόδοση τῆς ὑποθετικῆς πρότασης. Ἄλλωστε πρόκειται γιὰ ἀπλὴ διαπίστωση τοῦ μαντατοφόρου. Ἡ παρουσία τοῦ ἀγγέλου δὲν εἶναι κάτι τὸ ὑποθετικό. Γι' αὐτὸ προτείνω τὴ διόρθωση τοῦ Ἄν σὲ Ἄμ' (ἀντιθετικό).

Δ' 939 γῆ πάλι ἀξανάστροφα τό ῥτουν καὶ τὸν βουλήσουν.

Ἡ διόρθωση τοῦ παραδομένου του σὲ τὸ δὲν εἶναι ἐπιβεβλημένη. Σημαίνει: τοῦ ῥθουν ἀνάποδα.

Δ' 1016-1017 Ὡ βεραμέντε διάβολοι, ἀπ' ὅλους μαριολάκι, / περνᾶμε εἰς τὴν μαριολιάν, ἐγὼ θαρρῶ, λιγάκι.

Νὰ γραφεῖ περνᾶ με (ἐνν. τὸ μικρὸ διαβολάκι, τὸ μαριολάκι).

Ε' 40-41 καὶ πήγασ' ἐν τῷ ἄμα / στοῦ Ἄδου τοῦ πικρότατου σκότος κ' εἰς τὸ ποτάμι.

Τὸ τοῦ ἀποτελεῖ διόρθωση ἀπὸ τὸ τὸ τοῦ χειρογράφου. Μία καλύτερη διόρθωση εἶναι: τὸ πικρότατον.

Ε' 313 Ὅμως, θωρῶ, σηκώθηκεν.

Ὁ κώδικας παραδίδει θαρρῶ ποὺ δὲν δημιουργεῖ πρόβλημα.

Ε' 382 τοῦ οὐρανίου θόλου.

Τὸ χειρόγραφο παραδίδει πόλου, λέξη κοινότατη στὸ Βυζάντιο γιὰ τὸν οὐρανό.

Ε' 423 Τὸ δὲν εἶχεν ἐμάτια τοῦ χειρογράφου μπορεῖ νὰ διορθωθεῖ σὲ δὲν εἶχενε μάτια (ὄχι δὲν εἶχεν ὀμμάτια ὅπως προτείνουν οἱ ἐκδότες).

Ε' 675 ὅλοι θέλει τὰ γράψομεν.

Νὰ γραφεῖ ὅλα.

Ε' 707-708 δὲν τὸ ἤξεύρομεν ποσῶς, ἂν δράμου (οἱ) Ἰουδαῖοι / θέλουν νὰ μὲ ρωτήσουσι καὶ οἱ τετιμημένοι / τῶν Φαρισαίων οἱ υἱοὶ ποῖον νὰ τῶς δώσω λόγον.

Ὁ κώδικας παραδίδει Δὲν ἰξεύρωμανοσως ἂν δράμου. Προτείνω τὴν ἐξῆς διόρθωση, μὲ τὴν ὁποία ἀποκαθίσταται ὁ ὑποθετικὸς λόγος: δὲν τὸ ἡξεύρω, μ' ἂν ποσῶς, ἄνδρα μου. Ἡ μητέρα τοῦ τυφλοῦ ἀπευθύνεται στὸν σύζυγό της.

Ε' 845 Πῶς τῶρα 'σεῖς ἐλέγετεν τὰ λόγια τὰ δικά σας.

Ὁ παρατατικὸς ἐλέγετεν δὲν ταιριάζει μὲ τὸ τῶρα. Προτείνω τὴ διόρθωση ἐλέγχετε.

Ε' 940 καὶ θλιῖβες ἀνυπόμονες καὶ θάνατοι νὰ δώσουν.

Στὴ φωτογραφία τοῦ χφ ποὺ δημοσιεύεται στὸ βιβλίο διακρίνω στὴ θέση τοῦ δώσουν ἓνα σόσουν, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ διορθωθεῖ σὲ σώσουν.

5. *Ἡρώδης ἢ ἡ Σφαγὴ τῶν νηπιῶν. Χριστουγεννιάτικο θρησκευτικὸ δράμα ἀγνώστου ποιητῆ σὲ πεζὸ λόγο ἀπὸ τὸν χώρο τῶν Κυκλάδων τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης. Κριτικὴ ἔκδοση μὲ εἰσαγωγὴ, σημειώσεις καὶ γλωσσάριο Β. Ποῦχνερ, Ἀθήνα, Καστανιώτης, 1998*

2, 77-79 Ὅλοι οἱ βασιλέες κρατοῦν τὴν ζυγαριά, ἀλλὰ ἡ ἐπιθυμία των εἶναι τὸ ζύγι, καὶ ἂν ἐκείνη δὲν κρατιέται, καὶ ἐκεῖ ποὺ θέλει κάμει νὰ γέρνη ἢ κούπα καὶ τὸ καυκί.

Δὲν βλέπω νὰ ὑπάρχει λόγος διόρθωσης τοῦ παραδομένου καὶ ἐκείνη δὲν κρατιέται.

3, 41 καὶ ὄλων τῶν ἀρετῶν, ἐθνικῶν καὶ θεολογικῶν.

Τὸ χφ δίνει ἐθικῶν ποὺ δὲν χρειάζεται νὰ διορθωθεῖ. Γιὰ τὶς ἠθικὲς ἀρετὲς μιλοῦν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, π.χ. ὁ Πλούταρχος, ἀλλὰ καὶ οἱ σχολαστικοὶ τῆς Δύσης, ὅπως ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης. Σὲ ἓνα τέτοιο κείμενο, τὸ ὁποῖο δὲν ἀποκλείεται, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ εἶναι κατὰ λέξη μετάφραση χαμένου ἢ λανθάνοντος λατινικοῦ ἢ ἰταλικοῦ προτύπου, τὸ ἐθικῶν δὲν πρέπει νὰ προξενεῖ καμία ἐντύπωση.

3, 64 νὰ τὸν ἀποδεχθοῦνε εὐλαβῶς.

Τὸ χφ ἔχει ἀποδέχουνε, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ διορθωθεῖ σὲ ἀποδέχονται.

3, 126 σημάδι τῆς βασιλείας.

Τὸ χφ ἔχει βασιλέας. Ὑποψιάζομαι ὅτι τὸ βασιλέας εἶναι γενικὴ ἐνὸς οὐσιαστικοῦ ἢ βασιλέα. Στὸ 4, 110 δὲν ἦρθε βασιλέες νὰ ἀρπάξῃ νομίζω πῶς κρύβεται ἡ ἴδια λέξη. Καὶ στὸ 5, 179 χωρὶς λόγο διορθώνεται τὸ πόσαις βασιλέες σὲ πόσους βασιλέας.

5, 91 τὸ σπαθί σου ἀναλύει τοὺς χρησμούς, ξεδιαλύει.

Τὸ χφ ἔχει ἀναλύσει ... ξεδιαλύσει, τύπους ποὺ μπορεῖ νὰ γίνουν ἀποδεκτοὶ (ἐνεστώτῳ ἀναλύσω, καὶ ξεδιαλύσω, ἀναλογικὸι σχηματισμοὶ μὲ πρότυπο ρήματα ὅπως συντάσσω, διατάσσω). Ἴδια ἀκριβῶς περίπτωσι καὶ στὸ 2, 362.

Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΟΛΕΜΗΣ

ΔΥΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΩΔΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ:

1. «ΔΙΑΚΟΝΙΑΡΗΣ»

2. ΟΙ ΛΟΓΙΟΙ ΠΡΟΛΟΓΟΙ ΤΩΝ «ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΩΝ»

1. Στο πλαίσιο της εκδοτικής σειράς «Παλιότερα Κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών [Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη] ανέλαβα να ετοιμάσω τη χρηστική έκδοση του *Επαίνου γυναικών*, ενός ανώνυμου, κρητικού πιθανόν, στιχουργήματος του ύστερου Μεσαίωνα/της Αναγέννησης. Η συστηματικότερη ενασχόλησή μου με το κείμενο αυτό με οδήγησε σε γραμματολογικές, κριτικές και ερμηνευτικές επισημάνσεις που εμπεριέχονται στην έκδοση.

Εδώ θα δώσω έμφαση σε ένα χωρίο όπου μια νεαρή άτακτη γυναίκα, ομιλούν πρόσωπο στο ποίημα, κατηγορεί τον σύζυγό της για μια σειρά από απαγορεύσεις που της επιβάλλει: μεταξύ αυτών να μη ζητιανεύει από τα σπίτια σαν τον άγαμο καθολικό ιερωμένο (μοναχό) που πηγαίνει από πόρτα σε πόρτα και ζητιανεύει τις κουλούρες (ουδέ να 'σαι διακονιάρης / εκ τα σπίτια ωσάν τον φράρη, / οπόπάγει από τας πόρτας / και γυρεύει τας κουλούρας, στ. 466-469). Η χρήση της λέξης «διακονιάρης», που συναντούμε στο παραπάνω χωρίο για τη λάγνα γυναίκα, περιορίζεται κυρίως στη σφαίρα του ερωτικού βίου και καταλήγει να δηλώνει τον ζητιάνο του έρωτα, μια σημασία που είναι εν γένει συνηθισμένη και απαντά κι αλλού στην παλιότερη ποίησή μας: ενδεικτικά στον *Στάθη* (απού τον κτύπο σου θαρρώ πως να 'σαι διακονιάρης (παραλ. 1 στ.). *Αλήθεια, διακονίζομαι μόνο για την αγάπη* Α 164, 166), στο *Παστώρ φίδος* του Σουμμάκη (*Εσύ κατέχεις, άσπλαχνε, του πόθου η πτώχεια τι έχει / και τι 'ναι διακονίζοντας τον πόθο να ξετρέχει* Γ' 1112) κ.α. Επιπρόσθετα, η ίδια λέξη αποτελεί το έναυσμα για τη δημιουργία του παραλληλισμού ανάμεσα στην τριγυρίστρα γυναίκα και τον περιφερόμενο καλόγερο.

Ένας άλλος συσχετισμός εντοπίζεται στην εμμονή του αποσπάσματος

να υπογραμμίζει τη σύνδεση φαγητού και έρωτα, κάτι που αποτελεί κοινό τόπο στην υστερομεσαιωνική ποίηση και στην κατοπινή κρητική λογοτεχνία (Προδρομικά ποιήματα, Κατζούρμπος, Άττο τρίτο, Σένα δεύτερη, 23-163, κ.α.· στον Ερωτόκριτο Δ 23-25 συναντούμε την εξής παρομοίωση: όπως το φάρι πιάνεται με το λίγο «βρώμα», δηλαδή το δόλωμα που βάζει ο ψαράς στο αγχίστρι, έτσι και η νέα παρασύρεται στον έρωτα από την ομορφιά του αγοριού). Μια αντίστοιχη αναφορά, με συνδυασμό όλων των παραπάνω στοιχείων, απαντά και στο γνωστό χωρίο του Απόκοπου, στ. 195-196 (Άλλες από διαβατικόν, άλλες με ολίγον βρώμα / και με την νυχτοσυνοδειάν κομπώνονται στο στρώμα), που έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τη φιλολογική κριτική, την εκδοτική και την ερμηνευτική ως προς την παράδοση και την ερμηνεία, κυρίως, της δυσνόητης λέξης διαβατικόν.¹ Τα κειμενικά συμφραζόμενα (στ. 185-194) που προηγούνται αυτού του δίστιχου, και αποτελούν μέρος ενός «καθρέπτη γυναικών», μαρτυρούν συγχρωτισμό κληρικών/μοναχών και χηρών γυναικών, ενώ το ερωτικό στοιχείο, φανερό και λανθάνον, κυριαρχεί. Η απροσδόκητη εμφάνιση της λέξης βρώμα,² φαινομενικά αταίριαστης και απροσάρμοστης στο νέο κειμενικό περιβάλλον με την έντονη ερωτική απόχρωση, αποτελεί, ίσως, αναπόσπαστο τμήμα ενός στερεότυπου που συνδέεται με τον ιδιάζοντα, αλλά πολύχρηστο συσχετισμό φαγητού και έρωτα, ο οποίος ανακαλεί στο μυαλό του ποιητή, αλλά και του αναγνωστικού/ακροαματικού κοινού τις ίδιες λανθάνουσες υποδηλώσεις, καθώς ο συσχετισμός αυτός έχει εγγραφεί στη συλλογική συνείδηση της παράδοσης (γραπτής και προφορικής). Έτσι, τα δύο χωρία από τον Έπαινον γυναικών και τον Απόκοπο επιβεβαιώνουν αυτή τη λειτουργία της βασικής ιδέας του στερεότυπου.

Αφού δείξαμε την ύπαρξη κοινών στοιχείων, που μας δίνουν τη δυνατότητα να αντιληφθούμε μια αλληλεπίδραση στα δύο χωρία, θα ασχοληθούμε στη συνέχεια με μια πιθανή ερμηνεία των προαναφερθέντων συσχετισμών. Συγκεκριμένα θα εντάξουμε το ουσιαστικοποιημένο επίθετο διαβατικόν μέσα στο πλέγμα των ερωτικών υπαινιγμών που υφέρπουν, αλλά ταυτόχρονα συνέχουν το τμήμα του «καθρέπτη» του Απόκοπου. Στο Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας του Εμ. Κριαρά διαβάζουμε ότι το διαβατικόν είναι ο φόρος που πλήρωναν οι έμποροι (και, άρα, εισέπρατταν οι τελωνειακοί) για τη μεταφορά των

1. Παλιότερη ενασχόλησή μου με το ίδιο χωρίο του Απόκοπου είχε οδηγήσει σε διαφορετικούς συσχετισμούς· πρβ. «Ερμηνευτικές διερευνήσεις στον Απόκοπο του Μπεργαδή», *Ελληνικά* 58.2 (2008) 315-338.

2. Ο P. Vejleskov, *Αποκοπος*, Κολωνία 2005, σ. 274, σχολιάζει πολύ συνοπτικά την παρουσία της λέξης βρώμα στο δίστιχο 195-196.

αγαθών, των εμπορευμάτων. Από μια τέτοια χρήση της λέξης θα μπορούσε εύκολα να προκύψει κατ' επέκταση η σημασία: «φόρος» που εισπράττει ο διακονιάρης «υπαγαίνοντας/διαβαίνοντας από τας πόρτας, εκ τα σπίτια»· και καθώς η ερμηνεία φαίνεται ευκολότερη και υποστηρίζεται τώρα νοηματικά από το παράλληλο του *Επαίνου* γυναικών, η γυναίκα είναι αυτή που εισπράττει τον έρωτα, ενώ ο καλόγερος την κουλούρα (πρόκειται για μια διακίνηση «αγαθών» στο επίπεδο της καθημερινής ζωής). Είμαστε σε θέση τώρα να διακρίνουμε δύο κατηγορίες γυναικών στο χωρίο του *Απόκοπου* που εξετάζουμε: άλλες εισπράττουν (ή ζητιανεύουν) τον έρωτα από ξένα σπίτια, άλλες με λίγο φαγητό (= τροφή ερωτική, ερωτικά παιγνίδια, ερωτικά δολώματα) και με την παρέα της νύχτας βολεύονται στο στρώμα του δικού τους σπιτιού. Για την απόδοση αυτή αρκεί να δεχτούμε ότι εδώ έχουμε μια τοπική αντίθεση: το στρώμα δηλώνει γενικά το σπίτι, την κατοικία, σε αντίθεση προς τον δρόμο. Έτσι, παρόλο που η έννοια της κίνησης ενυπάρχει στη λέξη *διαβατικόν*, η γραφή *αποδιαβατικόν* που παραδίδει το χφ V, έστω και αμάρτυρη από αλλού, πρέπει ίσως να προκριθεί με βάση τα παραπάνω, γιατί τονίζει ή απηχεί το πέρασμα από τας πόρτας που βρίσκουμε στον *Έπαινον* γυναικών, αποδίδοντας έτσι ακριβέστερα τη λεκτική αντιστοιχία.

2. Για τους προλόγους των τεσσάρων Προδρομικών Ποιημάτων (12ος αι.), που είναι γραμμένοι σε λόγια γλώσσα, μπορούμε να κάνουμε την εξής υπόθεση: ο ποιητής επιχειρεί ένα συγκερασμό, που δεν αλλοιώνει τη γλωσσική μορφή των έργων του στο κυρίως κείμενό τους, αλλά αποδεικνύει την ικανότητά του και τις γνώσεις του γύρω από τους κανόνες της υψηλής ρητορικής τέχνης της εποχής του· ξεκινά με ένα σύντομο πρόλογο σε λόγια γλώσσα και σε τόνο πομπικά ρητορικό, που τον απευθύνει στον αυτοκράτορα, ενώ στη συνέχεια περνά στην ανάπτυξη του ποιήματος σε δημώδη, με σκοπό την τέρψη και όλου του αναγνωστικού/ακροαματικού κοινού. Έτσι μοιάζει να απαντά σε ενδεχόμενους κατηγορούς, θεωρητικούς της ρητορικής τέχνης και συγγραφείς λόγιων έργων της εποχής, που δεν καταδέχονταν, ίσως, σ' αυτή την πρώιμη για την καλλιέργεια της γραπτής δημώδους γλώσσας εποχή, να συνθέτουν τα έργα τους σε απλούστερη γλώσσα.

Αν η συγκεκριμένη υπόθεση φαίνεται παράδοξη ή λογικά ανεπαρκής, δεν έχει παρά να ανατρέξει κανείς σε μεταγενέστερη εποχή και σε ένα άλλο, γραμματειακό, είδος, την «ομιλία» (το κήρυγμα). Από τα τέλη του 15ου αι. διαμορφώνονται δύο αντικρουόμενες τάσεις όσον αφορά τη γλώσσα που επιβάλλεται να χρησιμοποιείται στο κήρυγμα: η τάση των οπαδών του κηρύγματος στην αρχαία ή πολύ λόγια γλώσσα (οι οποίοι

φέρονταν ως οι θεματοφύλακες της ισχυρής, ακόμη, μεσαιωνικής ρητορικής παράδοσης, π.χ. ο Ιωάννης Ζυγομαλάς) και η τάση των οπαδών του κηρύγματος σε δημώδη/μικτή (οι οποίοι έδιναν έμφαση στη δυνατότητα κατανόησης του κηρύγματος από ένα ευρύτερο κοινό, π.χ. ο Ναθαναήλ-Νείλος Μπέρτος, κ.ά.). Άλλοι, όπως, π.χ., ο πατριάρχης Ιερεμίας Β', χρησιμοποιούσαν στα κηρύγματά τους άλλοτε την αρχαία/λόγια και άλλοτε τη δημώδη γλώσσα, πράγμα που έδειχνε αυτή τη μεταβατική κατάσταση. Ωστόσο, ένα παράδειγμα συμφιλίωσης ή σύμμιξης των αντιθέτων, ανάλογο με αυτό των Προδρομικών Ποιημάτων που προαναφέραμε, απαντά στην Ομιλία στον Ευαγγελισμό του Μελέτιου Πηγά.³ Ο συγγραφέας/ιεροκήρυκας ξεκινά με ένα προοίμιο, όπου δείχνει ότι κατέχει άριστα την αρχαία γλώσσα και τους ρητορικούς τόπους της τέχνης του – απολύτως περιττή εδώ κάθε υφολογική ανάλυση – και κατόπιν αναλύει την ευαγγελική περικοπή σε δημώδη, με τη σκέψη ότι κανείς δεν μπορεί να τον κατηγορήσει.⁴

Είναι φανερό ότι η ρητορική, που διατρέχει σαν ένα υπόγειο ρεύμα όλη τη μεσαιωνική γραμματεία και εκδηλώνεται στα δύο παραπάνω δείγματα με το άλλοθι της γλωσσικής αντίθεσης, είναι στενά συνυφασμένη όχι τόσο με την ποιητική-λογοτεχνική, δηλαδή την αισθητική λειτουργία του γλωσσικού οργάνου, αλλά με τον ιδιαίτερο ρόλο του ως μέσου πειθούς και διδαχής (προκειμένου για το κήρυγμα) και τέρψης (προκειμένου για το ποίημα). Το ζήτημα αυτό, βέβαια, εγείρει ευρύτερα ερωτήματα για τη διάκριση λογοτεχνικού έργου και γραμματειακού/χρηστικού κειμένου, για τις αισθητικές αντιλήψεις της εποχής σχετικά με την ενεργό πρόσληψη (οπτικοακουστική ή αναγνωστική) του κειμένου, για τη σχέση προφορικότητας και εγγραμματοσύνης στη δημώδη λογοτεχνία/γραμματεία, κτλ.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΣΩΤΗΡΙΑ ΣΤΑΥΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

3. Το προοίμιο και ένα απόσπασμα της κυρίως ομιλίας έχουν εκδοθεί από τον Ευθ. Κ. Λίτσα, *Το ομιλητικό έργο του Μελέτιου Πηγά, Πατριάρχη Αλεξανδρείας (1590-1601) και η χειρόγραφη παράδοσή του*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 51-52.

4. Η διαπίστωση αυτή οφείλεται στον Γ. Βαλέτα, «Τα ρητορικά προοίμια του Πηγά», *Νέα Εστία* 36 (1944) 769-771. Δεν φαίνεται να υπάρχει συγκεκριμένη δήλωση του Πηγά που να εξηγεί τη χρήση της λόγιας γλώσσας στα προοίμια των δημωδών κηρυγμάτων του.

ANONYMI PARAPHRASIS NONNI METABOLES XI
(ATHOUS DIONYSIOU 326, ff. 205^r-210^v)

Athous Dionysiou 326 (D), of the 18th century, *ιδιόγραφον Νικοδήμου τοῦ ἁγιορείτου*, but apparently not by his hand, contains, among other texts (Zumbo 1994, 397f.) the complete *Paraphrasis of the Gospel of St John* by Nonnus of Panopolis (ff. 65-156), followed (ff. 162-247) by a prose text, of which D is the only witness. This was described by S. P. Lambros as an *ἀνεπίγραφος θεολογικὴ συγγραφή* but in fact is a prose paraphrase of the Nonnian poem, as J. Golega first recognised.¹ This paraphrase apparently relies on the edition of Nonnus' *Paraphrasis* by M. Juvenis (Parisiis, 1556) as it renders its defects (see notes 36, 44 *fin.*), so it was probably written some time between that date and the 18th century (Zumbo 1994, p. 404). The motivation behind such paraphrases is to facilitate (and/or guide) comprehension of the obsolete language of the original text, to which the paraphrase was normally attached.² Thus this is an important document demonstrating the lasting interest that Nonnus' biblical poem provoked among educated ecclesiastical circles of the Eastern Church.

A proper appreciation of this prose paraphrase will only be possible when the whole of it is published. The chapters that have hitherto seen the light of day indicate that the author, well versed in the language of the scripts, keeps close to Nonnus' rendition but, as a general rule, avoids appropriating his *ipsissima verba*. However, he sometimes picks up vocabulary from one verse of the prototype to use for paraphrasing another verse, e.g. 11 [N. 39] ἄγριον from N. 49; see notes 41, 44 τοῖς οἰκείοις ποσί, 55).³ Ironically, he intermittently misunderstands (cf. notes on 4 *fin.*, 29, 31, 54) or simplifies (cf. notes on 38 ἦν δέ τις μεγάλη πέτρα, 44 τοῖς οἰκείοις ποσί) the poem he paraphrases. Variation is occasionally effected merely by adding a preposition, by altering the tense of a verb, by recycling vice versa a verb and a participle (35 ἀναστενάξας ... ἐπεδάκρυσεν ~ N. 123-124 ἔστενεν ... / ... δάκρυα λείβων) or simply by redistributing the order of Nonnus' phrases (34

1. S. P. Lambros, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, I, Cambridge 1895, 411; J. Golega, *Studien über die Evangeliendichtung des Nonnos von Panopolis*, Breslau 1930, p. 5 n. 1.

2. Cf. C. Simelidis, *Selected Poems of Gregory of Nazianzus: I.2.17; II.1.10, 19, 32. A Critical Edition with Introduction and Commentary*, Goettingen 2009, p. 82 on the three paraphrases of St Gregory's poems.

3. This technique is practised by Nonnus too, see Golega, *op.cit.* (n. 1), pp. 140-142; A. Faulkner, «Faith and Fidelity in Biblical Epic. The *Metaphrasis Psalmorum*, Nonnus, and the Theory of Translation», in: K. Spanoudakis (ed.), *Nonnus of Panopolis in Context. Poetry and Cultural Milieu in Late Antiquity* (in preparation).

Ποῦ ποτε αὐτὸν ἐθήκασθε ... ἐπιδείξασθέ μοι ~ N. 122 δείξατέ μοι, πόθι κεῖνον ἐθήκατε, cf. 40 ~ N. 146; 56 ~ N. 231) or words (see note on 22). It is only rarely that some «interpretation» is provided with the addition of one or two significant words (cf. note on 37, but also see note on 38). Stylistically, there is widespread, and sometimes learned, employment of synonyms to avoid repetition, some elegant use of particles, and broad and varied employment of hyperbaton. There is abuse of the partitive genitive with usages such as 44 τὰ .. ἄκαμπτα τῶν γονάτων = τὰ .. ἄκαμπτα γόνατα, or 46 πρὸς τοὺς θεομάχους τῶν ἱερέων.⁴ In general, the author does not take recourse to John (but see notes on 23, 56) since that would defeat the purpose of his own work. The text contains a number of «vulgarisms» in morphology and accentuation which reflect the linguistic practice of the time this paraphrase was composed, or form its individual character. In principle these should be retained but lacking the full evidence from the text the decision is often difficult. I have retained 3 συναίμωνα, ὁμαίμωνες (and similarly in 19, 28) consistently so spelled for -μον-; 12 συντελήσεται, formed by analogy to the norm, for συντελέσεται; 16 τεθᾶναι for τεθνάναι (see Veitsch, *Greek Verbs*, p. 315; Fraenkel on Aesch. Ag. 539); 38 ἐπεδομάτιζε, 39 ἐπιδοματίζοντα for -δωμ- (cf. *LSJ* s. ἐπιδωμάω); *ibid.* τεθνεότος for -ῶτος (see Veitsch, *Greek Verbs*, p. 316); 42 συνδεδεμμένον, 44 *fin.* δεδεμμένων (from δένω) for -δεμεν-, but 44 *init.* συνδεδεμένος may be an error of negligence rather than an accepted alternative form; 56 παραγενεῖται for παραγενήσεται.

The manuscript is hastily and negligently copied, therefore «di difficillissima lectura» (Livrea 2000, p. 125 n. 97) with scribal errors interspersed throughout. Many more have been corrected on the spot and others at a second reading. Some of these errors could be taken to indicate that the original paraphrast left his work unfinished. The prose paraphrase in question remains unedited. I collated ff. 205^r-210^v from photocopies kindly provided by Professor Antonino Zumbo, who has promised a complete edition of this paraphrase. In the meantime, however, chapter B has been published by E. Livrea (2000, pp. 124-129), and chapter I by R. Franchi (2012) eminently in Dr Roberta Franchi's forthcoming edition of the relevant chapter. Working on a new edition, with commentary, of Nonnus *Paraphrasis* Λ, I here give a provisional edition of this chapter of the anonymous paraphrase. Following the practice of Professor Livrea, punctuation has been modified to comply with modern practice, and numbers of paragraphs have

4. On this so-called illogical partitive Genitive see E. Mayser, *Grammatik der griech. Papyri*, II.2, p. 127.

been added according to John's verses. My critical apparatus is as detailed as possible so that the reader may glean an unsimplified idea about the manuscript text. For the sake of brevity in the notes «N.», usually followed by a verse number, means «Nonnus *Paraphrasis* 11», and «Jn», usually followed by a verse number, means «*Gospel of John* 11».

Literature (abbreviated by the name of the author and the date of publication): A. Zumbo, «Per la fortuna della parafrasi di Nonno di Panopoli: il ms. Athous Dionysiou 326», in: C. Moreschini (ed.), *Esegesi, Parafrasi e complilazione in età tardoantica*, Naples 1994, pp. 397-404; E. Livrea, *Nonno di Panopoli. Parafrasi del Vangelo di S. Giovanni, canto B*, Bologna 2000, p. 124f; R. Franchi, «La parafrasi in prosa di Nonno di Panopoli nel ms. Athous Dionysiou 326: *editio princeps* del miracolo del cieco (Gv. 9)», *Byzantion* 82 (2012) 79-78.

Κεφάλαιον Λάμβδα

(f. 205^r) 1 Ἦν δέ τις νοσῶν ὑπὸ πυρετοῦ Λάζαρος καλούμενος ἐν Βηθανία τῇ κώμῃ Μάρθας καὶ Μαρίας. 2 Μαρία δὲ προσηγορεύετο ἡ καλλίθριξ ἐκείνη ἢ τὸν θεὸν ἐν τῷ ἑαυτῆς ὑποδεχομένη οἴκῳ, ἥτις καὶ ἀμφοτέρους τοὺς αὐτοῦ πόδας μύρω δροσερῶ καὶ εὐώδει ἐπικέχρικε, ναὶ μὴν καὶ αὐτοὺς αὐτῇ τοῖς ἑαυτῆς βοτρυχοῖς (f. 205^v) ἐξέμαξε καὶ τὰς ἑαυτῆς τρίχας ἀπὸ τῶν θείων ποδῶν αὐτῇ ἰκμάδι διαβέβροχε καὶ ἐν τῇ ἑαυτῆς {εἰς} οἰκίᾳ τὸν θεὸν ὑπεδέξατο. Ἦσπερ τότε ὁ συναίμων Λάζαρος ὑπὸ φλογερᾶς νόσου τὰ γόνατα λυθεὶς κατετρυχοῦτο. 3 Ἀμφοτέραι δὲ τοῦ νοσηλευομένου ἐπειδὴ ἐωράκασι τὸν συναίμωνα αἰ ὁμαίμωνες ἀναλυθέντα ὑπὸ τῆς μοριοφάγου μάστιγος θανάτῳ γειτνιώντα, κοινῇ πρὸς τὸν παμβασιλέα τὸν ἀλεξίκακον εἰρήκεσαν· Ἰδοῦ, Κύριε, ὃν πεφίληκας, νόσῳ βαρυτάτῃ κατακλονίζεται. 4 Ταῦτα δὲ ὁ βασιλεὺς Χριστὸς ἀκούσας ἀνεβόησε· Ἡ ἐκ τῆς νόσου αὕτη βλάβη οὐκ ἔστι τῷ ἀνδρὶ εἰς θάνατον αἰώνιον, ἀλλ' ἐκ ταύτης ἐκβαίνει τὸ δοξασθῆναι δόξαν ἀθάνατον τὸν θεάνθρωπον φίλον τοῦ Λαζάρου. 5 Φιλοστόργως δὲ ὁ Ἰησοῦς διὰ φιλοξενίαν ἔστεργε Μάρθαν καὶ Μαρίαν ὁμοῦ καὶ τὸν Λάζαρον. 6 Ὡς δ' εὐθὺς ἤκουσε τὸ ἀγγελθέν, τὸν Λάζαρον κατακεῖσθαι πρὸς θάνατον ὑπὸ νόσου καταδεσμευθέντων ἀπάντων τῶν αὐτοῦ μερῶν, διαμεμένηκεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δὺν ἐφεξῆς ἡμέρας. 7 Μετὰ δὲ ταύτας εἰρήκει αὐτὸς τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· Ἄγε ἴωμεν, ὦ φίλοι, αὖ πάλιν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίων γῆν. 8 Οἱ δ' αὐτὸν ἀνακόπτοντες προσέφησαν· Ἄλλ' ὦ καθηγεμῶν, ἐμμανῶς (f. 206^r) ἐπιζητούντων τῶν Ἰουδαίων τὰ σὰ λιθολευστεῖν, προείλου αὐτόσε μολεῖν ὅπου τῶν πολιτῶν οἱ ἔχθιστοι; 9 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη ψυχαγωγῶν τὴν οἰδαίνουσαν ψυχὴν κοινῇ τῶν συσκήνων ἑαυτοῦ μαθητῶν ἐπιλέγων· ἀλλὰ γὰρ νῦν γε οὐ δυωκαίδεκά εἰσι τῆς ἡμέρας αἱ ὥραι; Οὐκοῦν ἡλίου ἀνα-

τείλαντος οὐκ ἂν ποτέ τις ὁδεύων ἐξολισθήσας προσκόπτοι. 10 Ὃς δ' ἂν ὑπὸ νυκτὶ καὶ ἐν σκότῳ περιπατοῖ, οὐκ ἂν οὗτος ἀκινδύνως βαδίσειεν. 11 Ταῦτα μὲν οὖν ταύτη πρὸς αὐτοὺς ἐφθέγγετο. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο αὐθις εἶρηκε τοῖς μαθηταῖς· Λάζαρος ὁ ἡμέτερος φίλος καὶ ξενοδόχος τὸν ἀπαραίτητον καὶ ἄγριον καταδαρθάνει ὕπνον. Ἀπελεύσομαι τοίνυν αὐτὸν διωπνισόμενος. 12 Ἐκεῖνοι δ' ἀγνοοῦντες τὸν λόγον ἔλεξαν· Ἀλλ' εἰ καὶ Λάζαρος καθεύδει, τοῦτο αὐτῷ συντελήσεται εἰς σωτηρίαν. 13 Ὁ μέντοι Ἰησοῦς Λάζαρον ἔφη τὸν νεκρὸν καταδαρθεῖν τὸν τοῦ θανάτου ὕπνον ἐν τῷ πολυθρήνῳ τάφῳ· οἱ δὲ διαγενεῖς ᾤοντο τὸν φίλον Λάζαρον ἐν οἴκῳ ὑπνοῦν ἐπὶ τῆς κλίνης τὸν νήδυμον. 14 Τότε δὲ ὁ βασιλεὺς σὺν οἴκτῳ ἔφατο ἐκεῖνοις· Λάζαρον ὁ θάνατος εἰς ὕπνον ἐπηγάγετο ἄλλον, τὸν ἐκεῖνου ἀγριώτερον. 15 Συνήδομαι δὲ ὑμῖν διὰ τὸ μὴ (f. 206^v) παρεῖναι αὐτὸς ἐγὼ ἐν τῷ τόπῳ, ἐκεῖνῳ ἀποθνήσκοντι, ἐπὶ τῷ ὑμᾶς ἐμοὶ πεπιστευμένοι θεωμένους μετὰ θάνατον αὐτὸν ζῶντα καὶ αὐθις ἀπτόμενον τραπέζης τὸ δεύτερον διὰ τὴν ξενοδοχίαν. Τοιγαροῦν φέρε ἀπίωμεν πρὸς αὐτόν. 16 Ταῦτα δ' ἀκούων Θωμᾶς ὁ καὶ Δίδυμος πλήρη πένθους καὶ δακρῶν ἐξηρεύετο πρὸς τοὺς συμμαθητὰς λόγον· Δεῦτε ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς ὅπου ὁ γλύκιστος ἀνὴρ ἀπίησι τοῦ κοινῆ ἐξ ἀγάπης τεθνᾶναι καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ σὺν αὐτῷ. 17 Ἀλλ' ὀψέποτε ὁ βασιλεὺς ἐφ' ἣν εἰώθει κώμην παραγενόμενος νέκυι περιτετύχηκε τῷ Λαζάρῳ ἐπὶ χώματος χυτοῦ ἐκταθέντα καὶ τετάρτην ἄγοντα τὴν ἡμέραν ἐν τῷ στονόεντι τάφῳ. 18 Ἀφίστατο δ' ἡ Βηθανία τῶν Ἱεροσολύμων ὡσεὶ στάδια πεντεκαίδεκα. 19 Ἐν ᾧ καὶ πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων ὑπελθόντες τὴν γειτνιώσαν κώμην τῇ φιλοξένῳ ἐνεδήμουν οἰκίᾳ Μάρθας καὶ Μαρίας παραμυθησόμενοι ταύτας κοινῆ ὑπὲρ τοῦ τεθνεῶτος συναίμωνος. Ἄπερ δὴ καὶ πολλάκις ἀποτίθενται τὰ φρικτὰ τῆς λύπης κέντρα. 20 Ἀκούσασα δ' ἡ Μάρθα τῆς διαδοθείσης φήμης ὡς ὁ Κύριος ἐκεῖσε παραγίνεται ὡς τάχιστα αὐτῷ συνήντηκε. (f. 207^r) Μαρία δὲ ὑπὸ λύπης ἐκτρηκομένη τῇ οἰκίᾳ ἐμφιλοχῶρει σιγῶσα. 21 Ὃς δὲ ἔγγιστα τοῦ Χριστοῦ ἐγένετο ἡ Μάρθα βαρυστόνως εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἀλλ' ὦ ἀθάνατε Κύριε, εἴπερ ἐτύχχανες παρῶν τῷ Λαζάρῳ καταφλεγόμενῳ ὑπὸ τῆς νόσου, οὐκ ἂν ἐτεθνήκει οὐμὸς ἀδελφός. 22 Ἀλλὰ γὰρ καὶ νῦν σάφ' οἶδα ὡς ἅμα πάντα σοὶ ὁ σὸς παρέξεται πατήρ, ὅσαπερ ἂν παρ' αὐτοῦ αἰτήσεαι. 23 Ὁ δὲ θεὸς ὑποτυχῶν ἔλεξε· Πάντως δὴ ὁ σὸς ἀναστήσεται ἀδελφός. 24 Ἡ δὲ ἀκούσασα τὸν ἀθάνατον λόγον εἶρηκεν· Οὐ γὰρ με λέληθεν ἀλλ' ἐξέπισταμαι ὡς ὀψὲ ἐν τῇ ἐσχάτῃ τῶν ἡμερῶν ἐξεγερθήσεται. 25 Ὁ δὲ Χριστὸς ὁ σωτὴρ θεῖον πρὸς αὐτὴν ἔφατο λόγον· Ἐγὼ γὰρ εἰμι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάστασις. Ὅστις τοίνυν τῶν ἀνδρῶν πεπιστευκῶς εἰς ἐμέ, καὶ εἰ τεθναίῃ, αὐτὸς πάλιν ἀναζήσεται. 26 οὐδὲ θανεῖται εἰς τὸν αἰῶνα τὴν εἰς ἐμὲ πίστιν ἐν τῇ ἑαυτοῦ διανοίᾳ προσαυξήσας. Ἀλλ' ἄρα γε πιστεύεις σὺ

τοῦτον εἶναι λόγον ἀληθέστατον; 27 – Ἐγὼ δέ, ὦ Κύριε, ἐπισταμένη πεπίστευ(ε. 207^v)κα ὡς σὺ τῷ κόσμῳ παρεγένου ὁ υἱὸς καὶ λόγος τοῦ σωτήρος θεοῦ. 28 Λέξασα δὲ τοιάδε σπουδαίως τὴν ἐπὶ τὸν οἶκον βεβάδικε τὴν τε Μαρίαν τὴν ἑαυτῆ ὁμαίμωνα κέκληκε αὐτῆ ὑπειπούσα λάθρα πρὸς τὸ οὖς τὸν σωτήρα διδάσκαλον παραγεγονέναι καὶ σὲ αὐτὴν προσκαλεῖσθαι. 29 Αὐτίκα δὲ μάλα ὡς ἐπύθετο ἡ Μαρία τὸν λόγον, ὡς τάχιστα ἐξανέστη ὑπὸ λύπης καὶ χαρᾶς καὶ σπεύδουσα πρὸς τὸν Χριστὸν προσιόντα προσήει. 30 [31] Τῶν δὲ ἐν τῷ πενθικῷ οἴκῳ Ἰουδαίων οἱ παραμυθούμενοι αὐτὰς ἑωρακότες τὴν Μαρίαν ἐξαίφνης ἀναστᾶσαν καὶ σὺν τάχει, παρείποντο αὐτῆ ὑποτοπάσαντες τὴν φιλόδακρον ἐκθοροῦσαν ἐπὶ τὸν τάφον βαδιεῖσθαι ἐπικλαύσουσαν τῷ πολυθρήνῳ νεκρῷ. 31 [30] Ὁ δὲ πλουσιώτατος βασιλεὺς Χριστὸς οὐπω ἦν ἐπιβεβηκὼς τῆς χώρας ἀλλὰ διαμένων ἔτι ἐν τῷ θειοτάτῳ τόπῳ, ὅπουπερ αὐτῷ τὸ πρῶην συνήνησεν ἡ Μάρθα. 32 Ἦνίκα δὲ Μαρία ἡ πολυπενθὴς προσήει ἐπὶ τὸν χῶρον ἵνα ἐφιλοχῶρει ὁ Ἰησοῦς, προσιδούσα αὐτὸν ὅλη τῆ ψυχῇ ἐπονήσατο καὶ προσπεσοῦσα ἐπ’ ἐδάφους παρὰ τοὺς ἀθανάτους πόδας προσεκύνει αὐτόν. Ὀδυρομένη δὲ διαβρόχους (ε. 208^r) ἐπεποιήτο τοὺς θειοτάτους τῶν ποδῶν, μόγις δ’ ὑπὸ τῶν δακρύων διαπορθμευθείσης φωνῆς ἐκ τοῦ λάρυγγος αὐτῆς σὺν πολλῇ τῆ βία ἐξηρεύξατο πρὸς αὐτόν· Ἄλλ’ ὦ ἀθάνατε Κύριε, εἴπερ ἐτύγχανες παρὼν τῷ Λαζάρῳ, οὐκ ἂν αὐτὸς ἐγεγόνει ὑποπειθῆς τῷ θανάτῳ. 33 Κατιδὼν δ’ ὁ Ἰησοῦς τὴν τε Μαρίαν βαρυστενάζουσαν καὶ τοὺς αὐτῆ συνεληλυθότας παῖδας τῶν Ἑβραίων ἐπιδακρύνοντας, ὑποκλονισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ πατρικοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου 34 ἔλεξε πρὸς αὐτούς· Ποῦ ποτε αὐτὸν ἐθήκασθε, σὺν τάχει ἐπιδείξασθέ μοι. Αὐτῶν δ’ αὐτῷ φαμένων· Παραγίνου κατοψόμενος, 35 ἀναστενάξας ὁ Ἰησοῦς ἐπεδάκρυσεν. 36 Ἰδόντες δὲ τῶν Ἰουδαίων ὁ λαὸς πρὸς ἀλλήλους ἔλεγον οἱ μὲν· Ὁρᾶτε ὅσον καὶ ἀπόντα ἐφίλει τὸν Λάζαρον. 37 Οἱ δ’ αὐτοῖς ἀντέλεγον κατειπόντες· Ὅς ῥᾶστα ἀλεξιφαρμάκῳ πηλῷ τυφλώττοντας ὀφθαλμοὺς διηνέωξεν, οὐκ ἂν οὗτος οἴός τε ἦν ὥστε καὶ τοῦτον μηδὲ ἀποθανεῖν ποιῆσαι; Ταῦτα μὲν οὖν ἐκεῖνων ὡς ἕκαστος εἶπον. 38 Ὁ δ’ Ἰησοῦς ἐπιτιμητικῶς ἀφελόμενος τῆς ἑαυτοῦ διανοίας τὸ λυποῦν βαδιζὼν προσήει τῷ τάφῳ· Ἦν δέ τις μεγάλη πέτρα εἰς βάθος γ’ ἐληλακυῖα, ἐν ἧ ὁ καλὸς τοῦ Λαζάρου τάφος, καὶ λίθος θύρα ἀφομοιωθεὶς ἐπεδομάτιζε προσφυῶς (ε. 208^v) τὸν τάφον. 39 Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐνετείλατο Χριστὸς τοῖς πειθηνίοις τοῦ λεῶ ἐπειπών· Ἐπάρατέ μοι ὡς τάχιστα τὸν ἐπιδοματίζοντα τὸν τάφον τοῦτον λίθον. Ἡ δὲ τοῦ τεθνεότος ὁμαίμων Μάρθα· Μὴ δῆτα κινηθῆ, ἔφη, ὁ ἐπικείμενος τῷ τάφῳ λίθος· τοῦ τάφου γὰρ ἀνεωγμένου δυσώδης προίεται ἀποφορὰ τεταρταίου ἐνυπάρχοντος τοῦ νέκυος. 40 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ὑπολαβὼν τῆ πενθούσῃ ἔλεξε Μάρθα· Οὐ γὰρ δὴ σοι φθὰς ἐφάμην ὡς εἶ γε σὺ σοφῶς σιγήσειας μηδὲν ἐνδοιάσασα

ἀλλ' ὀρθῶς πιστεύσασα, τὴν αἰώνιον κατόψη τοῦ ἐπουρανίου θεοῦ δόξαν;

41 Ἄλλ' οἱ μὲν τοῦ λαοῦ ὑποπειθεῖς ὡς τάχιστα τοῦ τάφου μετῆραν τὸν λίθον. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐς οὐρανὸν ἀναβλέψας αὐτὸς πρὸς τὸν ἑαυτοῦ ἀνεβόησε πατέρα· Χάριτάς σοι ἀνομολογῶ, λέγων, ὦ πάτερ, ἐμοῦ κατακούσαντι. 42 Εὖ δ' οἶδα ἔγωγε ὡς καὶ ἐς αἰεί μου τοῦ σεαυτοῦ παιδὸς κεκραγὸτος εἰσακούσεις. Ἄλλὰ γὰρ ταῦτα τοῦ παρισταμένου λαοῦ εἶνεκε ἐφάμην, ὅπως ἂν αὐτοὶ μεῖζονα σχοίεν τὴν πρὸς ἐμὲ πίστιν ὅτι σὺ αὐτὸς με ἀπέσταλκας ταῦτα παρ' ἐμοῦ ἀκούοντες καὶ τοῖς οἰκείοις ἑαυτῶν ὀφθαλμοῖς ἐωρακότες ἀφιπτάμενον τοῦ τύμβου τὸν νεκρὸν καὶ βαδίζοντα οὐδὲ ἐν γῆ προσπίπτοντα καίπερ δεσμοῖς συνδεδεμένον. 43 Ταῦτα μὲν οὖν (f. 209^r) ἐπειπὼν λαμπρᾷ κέκραγε τῇ φωνῇ· Ἦγε Λάζαρε, τοῦ τάφου ἔξιθι! Καὶ αὐτίκα μάλα ἡ νεκροσώτεια κραυγὴ ἀποδέδωκε τὴν ψυχὴν σώματι τῷ ἄπνῳ τοῦ ἀναύδου νεκροῦ. 44 Τὸν γὰρ ἄπνουν καλέσαντος ἄνδρα ἀνέδραμε βαδίζων ὁ νεκρὸς τοῖς οἰκείοις ποσὶ καίπερ αὐτοὺς συνδεδεμένος, τὸν ἄπνουν δὴ καλέσαντος ἄνδρα ὁ ἐν νεκροῖς κατακούσας φεύγων ὄχετο τοῦ Ἄδου ἐπανακάμψας καὶ μετὰ τὴν ἀποβίωσιν ἀρχὴν ἐτέρου βίου ἐξ ἀναστάσεως εἰσεώρακε σὺν μεγίστῳ τῷ θαυμασμῷ. Ὁ δὲ μάταιος Ἦδης μάτην παρὰ τὴν γείτονα Λήθην ὁ πανδαμάτωρ τὸν ἀδάμαστον ἐπεζήτει ὡς ἀποπλανώμενον νέκυν. Ὁρθωθεὶς δ' ἐπὶ τῶν ποδῶν ὑπέσυρε τὰ ἑαυτοῦ ἄκαμπτα τῶν γονάτων καὶ ἐπ' εὐθείας μὴ βλέπων ὁδεύων τῶν λαλούντων ἦν νεκρός. Ἔχων δὲ ὄλον τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἀπὸ κεφαλῆς ἄχρι ποδῶν ταῖς κηρείαις συνεσφιγμένον ἵδρου τὸ πρόσωπον ἰδρῶτα διάθερμον. Ἐκεκάλυπτο γὰρ λινῆ καλύμματι ὅλην τὴν κορυφὴν, ὅπερ σουδάριον οἶδε ἡ τῶν Σύρων φωνή. Παμπληθεῖ δὲ τῷ λαῷ σὺν μεγάλῳ ἰσταμένῳ τῷ θάμβει ἐνετείλατο ὁ βασιλεὺς· Λύσατέ μοι, λέγων, τὸν νεκρὸν καὶ παρεῖατε αὐτὸν κοῦφον βαδίζειν. Ὁπηνίκα δὲ τουτονὶ τὸν τρόπον (f. 209^v) ὁ βασιλεὺς ἐνετείλατο, αὐτοὶ συνεληλυθότες οἱ λαοὶ διερρηξάντο τὰ τῶν δεδεμένων κηρειῶν δεσμὰ καὶ τὰ μέλη τοῦ νεκροῦ ἐγύμνωσαν τῶν καλυμμάτων. Ὁ δὲ νεκρὸς εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν οἰκείοις ποσὶν ἐκ δευτέρου ἐπανῆλθε πέμπτην κατιδῶν ἡμέραν. 45 Πολλοὶ δὲ τῶν προσεληλυθότων Ἰουδαίων εἰς τὴν οἰκίαν Μάρθας καὶ Μαρίας, ὅτε ἐωράκασι τὸ θαυμαστότατον τῶν ἔργων τοῦ Κυρίου ὅπερ δέδρακε τὸν νεκρὸν ἐξαναστήσαντος Λάζαρον, ἐπίστευον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ. 46 Ἦνιοι δὲ τούτων τὴν εἰς τὴν πόλιν ἐπορεύθησαν πρὸς τοὺς θεομάχους τῶν ἱερέων ἀγγελοῦντες τῷ τῶν ἀπιστοτάτων χορῷ τῶν Φαρισαίων ἅττα Χριστὸς ἀπειργάσατο. 47 Τότε δὲ οἱ ἀφραίνοντες τῶν ἀρχιερέων εἰς σύνοδον συνηγείροντο συνεδρίου ἐκ τῆς γερουσίας καθισταμένου. Ἐν ᾧ καὶ ἄλλος ἄλλῳ ἔλεγε· Τί ποιῶμεν; Ὁ γὰρ ἀντίπαλος ἡμῖν οὗτος ἀνὴρ ὑπέρτατα ὑποδείκνυσι τῶν θαυμάτων. 48 Ἄλλ' ἐὰν τοῦτον ἀφῶμεν τὰ παραπλήσια ἐκτελεῖν, ἡμῖν μὲν οὐκ ἔτι οἱ λαοί, αὐτῷ δὲ μόνῳ πεπι-

στευκότες ἐφέψονται πάντες. Τούτου δὲ γενομένου παραγενόμενοι οἱ Ῥωμαῖοι ἀνάρπαστον ποιήσουσι τό τε ἔθνος ἡμῶν καὶ τὴν χώραν. 49 Ἦν δέ τις ἐν αὐτοῖς ἀνὴρ ἄδικός τε καὶ κλέπτῃς, Καϊάφας τοῦνομα, (f. 210^r) ὅς γε τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου ἐτύγγανεν ὡν ἀρχικριτῆς καὶ ταύτης τῆς ἐορτῆς ἡγεμών. Οὗτος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις δόλια εἶπεν· Ὑμεῖς γε ὑπ' ἀπειρίας οὐδὲν τῶν συνετῶν ἐπίστασθε, 50 οὐδὲ βουλευέσθε ἐν ἑαυτοῖς ὡς λυσιτελεῖς ὑμῖν ὑπάρχει ἕνα ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ λαοῦ ἀποθανεῖν καὶ μὴ ὄλον ἐξολέσθαι ἡμῶν τὸ γένος. Θνήσκοντος γὰρ ἐνὸς ἀνδρὸς ἐν πάσῃ τῇ γαλήνῃ ἔσται ἡμῶν ἢ πόλις. 51 Οὗτος δὲ ταῦτα οὐ παρ' ἑαυτοῦ ὁ ἀνὴρ προεφήτευσεν ἀήθως, ἀλλ' ἐπεὶ ἀρχιερεὺς ἦν τοῦ χρόνου ἐκείνου, ὡς δηλονότι ἔδει τὸν Χριστὸν θέλοντα τὸν ζωοποιὸν ἀποθανεῖν θάνατον τοῦ Ἰουδαϊκοῦ γένους χάριν. 52 Ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ τούτου μόνον ἀλλ' ἵνα εἰς ἐν συναγάγῃ πάντα τοῦ θεοῦ τὰ τέκνα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ διεσκεδασμένα. 53 Ἐκτοτε τοίνυν τῶν ἀρχιερέων οἱ ἀναιδέστατοι ἐπεβουλεύοντο ἅμα καὶ τὸ δολερὸν τῶν ἀπιστοτάτων Φαρισαίων σύστημα ἐφ' ᾧ τὸν Ἰησοῦν ἀνελεῖν. 54 Ὅθεν δὴ καὶ ὁ Σωτὴρ οὐκ ἐν τῷ φανερῷ (ἐν) τῇ Ἰουδαίᾳ διέτριβε, ὑποχωρῶν δὲ ταύτης τὴν ἐγγὺς ἐρήμου κατεῖληφε πόλιν, ἣτις Ἐφρὲμ προσαγορεύεται. Ἐνθαπερ μετὰ τῶν θειοτάτων μαθητῶν ἐποιεῖτο τὰς (f. 210^v) διατριβάς. 55 Ὡς ἔγγιστα δὲ (ἦν) τὸ τηνικαῦτα τὸ περικλυτὸν τῆς ἐορτῆς Πάσχα. Ἐν ᾧ καὶ πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ πάσης τῆς περιοικίδος ὄμοροι καὶ τῆς ἐρήμου εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἀνέεισαν τοῖς θειοτάτοις καθαρμοῖς καθαρισθησόμενοι πρὶν ἢ ἐπιστῆναι τὴν μυστικὴν ἡμέραν. 56 Πολλοὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐν τῷ ναῷ τότε μὴ ἐνδημοῦντα ἐπεζήτουν τὸν Ἰησοῦν λέγοντες πρὸς ἀλλήλους· Τί ἡμῖν δοκεῖ σκεπτομένοις περὶ αὐτοῦ; Παραγενεῖται εἰς τὴν ἐορτὴν ἢ οὐχί; 57 Ὅθεν καὶ οἱ ἀπειθέστατοι τῶν ἀρχιερέων ἅμα καὶ ὁ δολόεις χορὸς τῶν ἀλαζόνων Φαρισαίων διετάξαντο τοῖς κατοίκους ἐφ' ᾧ πάντα τὸν αὐτὸν ἰδόντα ἐν τῇ πόλει καὶ ἢ καὶ παρ' ἄλλου ἀκούσαντα καταγγεῖλαι τοῖς δολεροῖς τῶν Φαρισαίων, ὅπως συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀναιρεθῆ.

2 μὲν a.c. | ἑαυτοῖς a.c. | οἰκειά 4 Ἦσπερ ex Ἦσπερ corr. | τὸ corr., ft. ex τῇ | post ἀθάνατον, δι' αὐτῆς eras. | ὁ θεάνθρωπος φίλος a.c. 9 ὦραι | ἀνατεῖλαντον 10 περιπατεῖ a.c. 11 εἶρηκε s.l. scr., deleto ἐπεφθέγγετο | ξενοδόκος a.c. | διωπνησόμενος 12 ἀγνωοῦντες 17 ἐφ' ἦν ex ἐν ἦ corr. | νέκει a.c. 18 πεντεκαίδεκα accentu supra πέ – del. 24 ante Ἦ δὲ, ἀκου erasit 25 τεθναῖοι a.c. 27 σωτῆρος scriba 28 ante ὑπειποῦσα eras. προσει 29 ἐπειθετο a.c. 32 ἐποτήσατο a.c. | προσεκεῖνει a.c. | ὑποπειθῆς corr., ft. ex -θεις 33 ὑποκλονισθεῖς, ὑπὸ s.l. add. | πατρικῷ πνεύματι τῷ ἀγίῳ a.c. | post μοι interrogationis signum ponit 34 Αὐτοὶ a.c. 38 γ' ante ἐληλακυῖα ex γε, ut vid., corr. 39 πειθινίους | ἐπιπῶν | ἐπάρατέ μοι, μοι s.l. add. 40

ἐσὸν a.c. | pro σιγήσειας, ἡγ – a.c. 43 post Ταῦτα μὲν οὖν, πρὸς τὴν Μάρθαν, ut vid., eras. | νεκροσώτηρα | τὴν ψυχὴν s.l. add. 44 post τοῖς οἰκείοις ποσὶ, βαδίζων eras. | συνδεδεμένος, v. Praefationem | Ἄδου, Ἄιδης | μεγά – a.c., ut si μεγάλῳ voluisset | κερεῖαις a.c. | Ἰδρου | Λύσατό μοι a.c. | διερρήξαντες, ft. ῥήξαντες initio scripserat | πέμτην 47 ἄλλῳ ex ἄλλο correxi, v. adn. ἄλλο, v. adn. 49 ἐτύγγανενεν | Ἡμεῖς a.c. | ἐπίστασθαι a.c. 50 βουλεύεσθαι, quod correctorem fugit | ἡμῖν a.c. 51 ὡς corr. ft. ex ὅς, deinde accentum erasit 53 Ἐκτοτο 54 (ἐν) addidi | κατήληφε | ἐποιεῖτω, – ἦτω a.c. 55 (ἦν) ex Jn 55 ~ N. 222 addidi | περίκλυτον, – ηστον a.c. | ἦν a.c. | μυστοκῆν 57 ante ἀλαζόνων, ἀζ del. | ἴδ – a.c. | καταγγεῖλαι a.c.

Subsidia editionis atque interpretationis

1 Ἦν δέ τις = N. 1 = Jn 1 2 τοῖς .. βοτρώχοις, at de eisdem f. 211r τοῖς .. βοστρώχοις pro N. P. 12.15 μαχλάδι χαίτη | {εἰς}: scriba properans primo εἰς cum accusativo pro ἐν cum dativo intendisse apparet, ita non erasit 4 post ἀθάνατον, δι' αὐτῆς eras., quod ex N. 17 δι' αὐτοῦ, sc. κύδους (Jn 4 δι' αὐτῆς, sc. τῆς δόξης) assumptum est, at non necessarium praeunte ἐκ ταύτης | τὸν θεάνθρωπον φίλον τοῦ Λαζάρου ~ N. 18 ἀνθρώπου φίλος υἱός (Jn 4 ὁ υἱὸς τοῦ *ἀνθρώπου): cum θεάνθρωπον noster haud male doctrinam Λόγος σάρξ in Joannis formula ineuntem reddit; sed addito τοῦ Λαζάρου etiam φίλος cum ἀνθρώπου in N. coniungit, interpretationi pristina quasi universali de Lazaro «homine» nixus 11 καὶ μετὰ τοῦτο = N. 38 = Jn 11 | ξενοδόχος: ξενοδόκος a.c. ex N. 40 ξεινηδόκος (Stephanus: ξενοδόκος codd. VA) | Ἀπελεύσομαι: coniunctivum ap. N. 40 ἀλλὰ περήσω pro indicat. futuro cepit, cf. Jn 11 ἀλλὰ πορεύομαι 12 ἀγνωοῦντες ft. ex N. 42 ἀγνώσσοντες 15 τὸ δεύτερον = N. 54 22 καὶ νῦν .. οἶδα ὡς ἅμα πάντα ... πατήρ ~ N. 76-77 οἶδα ... / καὶ νῦν ὡς ἅμα πάντα πατήρ, i.e. ordinem verborum solum mutavit, cf. adn. ad 49 et 50; id est quod Theon Prog. p. 108.3 Bolognesi paraphrasin κατὰ σύνταξιν appellat 23 ὁ σὸς ἀναστήσεται ἀδελφός ~ N. 79 γνωτὸς σὸς παλίνορσος ἐγείρεται: auctor ad Joannem, quem ft. non ante oculos sed in mente habuit, 23 ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου revertitur, cf. similiter ad 56 24 Οὐ γάρ με λέληθεν ~ N. 81 καὶ οὐ με λέληθεν 25 γάρ: cf. Denniston, *Greek Particles*, p. 73 «after a speaker has made a statement ... another speaker supports his implied assent by a γάρ clause» | Ὅστις ... πεπιστευκῶς εἰς ἐμέ: participium verbi vim habet, v. Schmid, *Atticismus*, IV, pp. 108 et 157 s. εἰμί; Radermacher, *Neutest. Gramm.*, p. 205 28 ὑπειπούσα ... τὸν σωτήρα .. παραγεγονέναι καὶ σὲ αὐτὴν προσκαλεῖσθαι: cum anacolouthon auctor Nonni 93 ὅτι recitativum, ut dicitur, reddit, cf. Blass – Debrunner – Rehkopf, *Gramm. neutest. Gr.*, pp. 398-399 29 πρὸς τὸν Χριστὸν προσιόντα: ad litteram

cepit N. 97 Χριστὸν ἐς ἀγκικέλευθον cepit, at cf. 31 [30] διαμένων ἔτι ἐν τῷ .. τόπῳ ~ N. 108 30 [31] (31 [30]): N., ut interdum doctrina rhetorica fretus facit, Joannis versum 31 ante v. 30 transposuit | τῷ πολυθρήνῳ νεκρῷ ~ N. 105 πολυθρήνῳ παρὰ νεκρῷ 31 [30] πλουσιώτατος: ap. N. 106 εὐρουάλωος ἄναξ ἐπεβήσατο κώμης, genetivo εὐρουάλωος ut nominativo cum ἄναξ iungendo erravit 36 ἐφίλει est quod noster ap. N. 126 in ed. Juvenis (ex Jn 36 ἐφίλει) legebat; φιλέει codd. omnes, edd. 37 ῥᾶστα non est ap. N., at saepius de Christo Lazarum resuscitante dicitur 38 ἐπιτιμητικῶς ἀφελόμενος τῆς ἑαυτοῦ διανοίας τὸ λυποῦν: locus memorabilis; non male Nonnum auctor intellexit sed interpretationem suam suppeditat, de qua cf. Cyril. In Joann. evang. II.283.8 Pusey ἀγριώτερον τῇ λύπῃ ἐπετίμησε καὶ τῷ δακρύῳ τῷ ἐκ τῆς λύπης ... ὡς γὰρ θεὸς .. τῇ ἀνθρωπότητι ἐπιτιμᾶ νεανιεύεσθαι ἐπιτάττων τῶν λυπηρῶν κτλ.; Reuss, *Johannes-Kommentare*, p. 292 | Ἦν δέ τις μεγάλη πέτρα εἰς βάθος γ' ἐληλακυῖα ~ N. 134 καὶ χθόνιον σπέος ἦεν ἔσω γλαφυροῖο μελάθρου: Nonni difficillimam intellectu conceptionem ita reddit (N. σπέος = μεγάλη πέτρα) ut simpliciter intellexit 39 ὡς τάχιστα: non est ap. N., cf. 41 et 2.16 ap. Livrea 2000, p. 128 40 αἰώνιον: N. 147 ζωαρκέα «vitalim» 41 οἱ μὲν τοῦ λαοῦ ὑποπειθεῖς: N. 148 οἱ μὲν auget ex 39 τοῖς πειθηνίοις τοῦ λεῶ ~ N. 137 πειθήμονι λαῶ 44 τοῖς οἰκείοις ποσί: N. 161 αὐτοκέλευθος vertere conatus est, hic quoque 44 (infra) οἰκείοις ποσίν ~ N. 179 ἠθάδι ταρσῶ usurpando | Ἄδου, Ἄδης cum spiritu scripsit leni, ut N. 163, 165 | ὁ πανδαμάτωρ τὸν ἀδάμαστον ~ N. 166 (sine articulis) | τῶν λαλούντων ἦν νεκρός: νεκρός predicatum, itaque sine artic. scripsit, ut N., juncturas mirabiles valde diligens, 169 αὐδῆεις νέκυσ ἔσχε | κερείαις a.c., ut N. 170 | λινέῳ καλύμματι ~ N. 172 | Λύσατέ μοι .. τὸν νεκρὸν ... κοῦφον ~ N. 175 λύσατέ μοι καὶ κοῦφον ἐάσατε νεκρόν | συνεληλυθότες οἱ λαοὶ διερρήξαντο τὰ τῶν δεδεμμένων κηρειῶν δεσμά: evidenter ap. N. 177 μιγάδος ῥήξατο ... δεσμὰ κερείης legit, quod postea Sylburg (Heidelbergae, 1596) emendatione optima μιγάδες correxit, cf. similiter ad 51, 54. Qua de re auctor N. 176 ὁμόζυγες λαοί (= Christi discipuli) in συνεληλυθότες οἱ λαοὶ falso vertit 46 τῶν ἀπιστοτάτων χορῶ τῶν Φαρισαίων ~ N. 187 πληθύι .. ἀπιστοτάτων Φαρισαίων 47 ἄλλο cod., at cf. N. 191 ἄλλῳ δ' ἄλλος | ὑποδείνυσι: ad N. 192 σήματα «signa» (Jn 47 σημεία) ut futuri operis typos spectat 48 ἡμῖν μὲν οὐκ ἔτι οἱ λαοὶ ~ N. 194 ἡμῖν οὐκέτι λαός 49 Ἦν δέ τις ἐν αὐτοῖς ἀνὴρ ~ N. 198 ἀνὴρ δέ τις ἦεν ἐν αὐτοῖς: nihil mutavit ordine verborum solum mutato, v. ad 22 50 Θνήσκοντος γὰρ ἐνὸς ἀνδρός ~ N. 206 ἀνδρὸς ἐνὸς θνήσκοντος, v. ad 22 51 ἀήθεις: legit ap. N. 209 ἀήθει θέσπισε φωνῇ pro ἀληθεί, quod primus Koechly et postea Scheindler restituerunt, v. de Stefani, *Eikasmos* 16 (2003), p. 312 et cf. ad 44 fin 52 ἀλλ' ἵνα εἰς ἕν ~ N. 212-213 ἀλλ' ἵνα ... / εἰς ἕν

54 Ἐφρέμ (pro Ἐφραίμ), ut edd. N. ante Sylburg 55 περίκλυτον, -ηστον a.c.: περικλυτόν videlicet cum Nonni, quem scriba quoque ante oculos habebat, 223 πολυκλήιστον in unum a.c. confudit | μυστικήν: N. 227 ἀσιγήτοιο (.. ἤμαρ ἑορτῆς) reddit, ubi noster ἀ- privativum plane neglexit, adjectivo ft. hic ex N. 225 μυστιπόλων ... Ἰροσολύμων translato 56 Τί ἡμῖν δοκεῖ ~ N. 231 ὑμῖν .. τί φαίνεται: auctor Joannis 56 τί δοκεῖ ἡμῖν memor est 57 καὶ ἦ: καὶ pleonasticum, cf. 12 et v. Schmid, *Atticismus*, III, p. 340-1 et IV, p. 557.

University of Crete, Rethymno

KONSTANTINOS SPANOUDAKIS

ΣΤΙΧΟΙ ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΤΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ ΦΑΛΙΕΡΟΥ
ΣΤΟΝ ΚΩΔΙΚΑ Marc. gr. IV. 38

Στὸ τελευταῖο γραμμένο φύλλο τοῦ κώδικα Marc. gr. IV. 38 (olim Nanianus CCLX), φ. 36^r παραδίδονται ἑννέα στίχοι ὑπὸ τὸν τίτλο: «Λόγοι διδαχτικὴ κατὰ στίχων». Ὁ Ε. Mioni στὴν περιγραφή τοῦ κώδικα καταγράφει τοὺς στίχους ὡς *sermo didascalicus* χωρὶς νὰ ταυτίζει τὴν προέλευσή τους.¹ Πιὸ πρόσφατα, ὁ Δ. Ἰ. Μούσουρας παραθέτει στὴν διδακτορικὴ διατριβή του τοὺς στίχους σημειώνοντας ὅτι ἐπὶ τοῦ τελευταίου γεγραμμένου φ. 36^r ὑπάρχουν δέκα διδακτικοὶ στίχοι οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν οἰονεὶ τὸ προοίμιον μεγαλυτέρου ποιήματος μὴ ὀλοκληρωθέντος εἴτε ὑπὸ τοῦ συνθέτου εἴτε ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέα² Πρόκειται ὅμως γιὰ τοὺς πρώτους ἑννέα στίχους τοῦ ἠθικοδιδασκατικοῦ ποιήματος τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου³ Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱόν. Παραθέτουμε τοὺς στίχους αὐτοὺς σημειώνοντας στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τὶς διαφορετικὲς γραφὲς ποὺ ἐπισημαίνονται, σύμφωνα μὲ τὴ νεότερη κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου.⁴

Καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴν ἐκφράζω τὶς εὐχαριστίες μου στὸν ὁμότ. καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Amsterdam A. van Gemert ποὺ διάβασε μία πρώτη μορφή τῆς μελέτης καὶ ἔκανε χρήσιμες ὑποδείξεις, ὅπως ἐπίσης καὶ στὸν καθηγητὴ Γ. Κεχαγιόγλου γιὰ τὶς διορθώσεις του.

1. Βλ. Ε. Mioni, *Bibliothecae Divi Marci Venetiarum. Codices graeci manuscripti. Volumen I, Pars altera*, Ρώμη 1972, σσ. 227-228.

2. λ. Δ. Ἰ. Μούσουρας, *Αἱ Μοναὶ Στροφάδων καὶ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Κρημνῶν Ζακύνθου (Μελέτη φιλολογικὴ καὶ παλαιογραφικὴ), Διδακτορικὴ διατριβή*, Ἐν Ἀθήναις, Ἐκδόσεις Ἱεράς Μονῆς Στροφάδων καὶ Ἁγίου Διονυσίου, 2003, σ. 221.

3. Γιὰ τὸν Μαρίνο Φαλιέρο (± 1395-1471), βλ. A. van Gemert, *Μαρίνου Φαλιέρου Ἐρωτικὰ Ὀνειρα. Κριτικὴ ἔκδοση μὲ εἰσαγωγή, σχόλια καὶ λεξιλόγιο* [Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη], Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 15-20.

4. Βλ. W. F. Bakker – A. F. van Gemert, *The Λόγοι Διδακτικοὶ of Marinos Phalieros. A Critical Edition with Introduction, Notes and Index verborum*, Leiden 1977. Μὲ Ε σημειώνονται στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα οἱ γραφὲς τῆς ἔκδοσης.

Λόγι διδαχτικὶ κατὰ στίχων

Πᾶσα αγαθὴ διδασκαλία καὶ ἀρχὴ καλοῦ πραγμάτου
πορεύεται ἀπὸ τοῦ πατρὸς υἱοῦ καὶ ἀγίου πνευμάτου.

Δὲν ἀνακράζω τὸ λιπὸν τὲς Μοῦζες τῶν Ἑλίνων

σαυτὴν τὴν τριάδα τὴν αγιὰ τὴν προσευχὴ μου χίλη

5 γιὰ νὰ μοῦ δώσι χάριταν εἰς νοῦν καὶ εἰς τὸ κωντίλη

νὰ γράψω καὶ νὰ διηγηθῶ μὲ τὰ δικά μου χίλη

ὅτι τῶν μοναχὸν υἱὸν καὶ ἀκριβῶν τὸν ἔχω

να βάλω στράταν καὶ ἀρετὴν κούντα με καὶ ξετρέχο

διατὶ ὁ νέος τὰ μέλλοντα καὶ κοίνα τάδε

2 πορεύεται: δίδεται E, ἀγίου: τοῦ Ἁγιοῦ E, 3 ἀνακράζω: ἀναφέρνω E, 4 σαυτὴν: σ' αὐτὴν E, χίλη: κλίνω E, 5 εἰς νοῦν καὶ: στὸ νοῦν κι E, 6 μὲ τὰ δικά: μὲ τὰ ἴδια E, 8 νὰ βάλω στράταν καὶ ἀρετὴν: νὰ βάλω εἰς στράταν ἀρετῆς E κούντα με: βούλομαι E, 9 διατὶ ὁ νέος: διατὶ ὁ νιὸς E, τάδε: τὰ οὐδέν.

Γιὰ τὴν κριτικὴ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου ἢ ἐπισήμανση τοῦ ὀλιγόστιχου ἀποσπάσματος δὲν φαίνεται νὰ μπορεῖ νὰ προσφέρει πολλά. Μὲ τὴν ταύτιση ὅμως τοῦ ἀντιγραφέα τοῦ χειρογράφου καὶ τὴν ἐξακριβώση τῆς προέλευσής του ἀνιχνεύεται μιὰ ἐνδιαφέρουσα πτυχὴ τῆς παράδοσης τῶν Λόγων διδακτικῶν.

Ὁ κώδικας Marc. gr. IV. 38 εἶναι ἓνα ὀλιγόφυλλο χαρτῶο χειρόγραφο (φφ. 38, 22,5×16,2 ἐκ.), στὸ ὁποῖο παραδίδονται χρησιμολογικὰ κείμενα (Χρησιμοὶ Λέοντος Σοφοῦ κ.ἄ.).⁵ Προέρχεται ἀπὸ τὴ συλλογὴ τῶν 309 ἑλληνικῶν κωδίκων που ὁ βενετὸς εὐπατριδῆς Giacomo Nani (1721-1797) δώρισε στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη (Codices Naniiani).⁶ Ἀπὸ τὰ κωδικογραφικὰ καὶ κτητορικὰ σημειώματα κωδίκων τῆς συλλογῆς καθίσταται γνωστὴ ἢ προέλευσή τους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια τῆς Ζακύνθου.⁷ Ὁ συγκεκριμένος ὅμως κώδικας δὲν φέρει κωδικογραφικὸ ἢ κτητορικὸ σημείωμα ὥστε νὰ ἐξακριβωθεῖ ἢ ἀπώτερη προέλευσή του, ὁ χρόνος ἀντιγραφῆς του ἢ/καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀντιγραφέα του. Μὲ παλαιογραφικὰ κριτήρια ἢ ἀντιγραφή του τοποθετήθηκε στὸν 16ο

5. Βλ. Κ. Κυριακοῦ, *Οἱ ἱστορημένοι χρησιμοὶ τοῦ Λέοντος Στ' τοῦ Σοφοῦ. Χειρόγραφη παράδοση καὶ ἐκδόσεις κατὰ τοὺς ΙΕ'- ΙΘ' αἰῶνες* [Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων], Ἀθῆναι 1995, σ. 49.

6. Βλ. Μ. Zorzi, *La Libreria di San Marco. Libri, lettori, società nella Venezia dei Dogi*, Βενετία 1987, σσ. 309-415.

7. Βλ. Ν. Κατραμῆς, *Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου*, Ἐν Ζακύνθῳ 1880 [Ἀνατύπωση Ζάκυνθος 1997], σσ. 144-156 καὶ Μ. Κολυβά, «Χειρόγραφοι Κώδικες Μονῶν καὶ Ναῶν τῆς Ζακύνθου στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη», στὸ *Μονές τῆς Ζακύνθου. Ἱστορία - Ἀρχιτεκτονικὴ - Τέχνη. Ἐπιστημονικὴ Ἡμερίδα*. 16 Νοεμβρίου 1996. Πρακτικά, Ζάκυνθος, Ἱερὰ Μητροπολις Ζακύνθου καὶ Στροφάδων, 1998, σσ. 35-58.

αι.⁸ Πιο πρόσφατα με παλαιογραφικά επίσης κριτήρια (σύγκριση γραφής) ως αντιγραφέας του ταυτίστηκε ο νοτάριος Ζακύνθου Θεόδωρος Ραυτόπουλος,⁹ ο οποίος μαρτυρείται στη Ζάκυνθο από νοταριακές πράξεις του χρονολογημένες μεταξύ των ετών 1508-1510.¹⁰ Είναι επίσης γνωστός και από την αντιγραφή του κώδικα Marc. gr. II. 99,¹¹ στον οποίο έχουν συσταχωθεί τρία δικά του νοταριακά έγγραφα και στα φύλλα του παραδίδονται τρία αυτόγραφα χρονολογικά σημειώματά του χρονολογημένα μεταξύ των ετών 1506-1521.¹² Στα φφ. 110r-111r του ίδιου κώδικα με τη δική του γραφίδα παραδίδεται μία ακόμη σύντομη χρονολογική διήγηση για την παρουσίαση από τον Ίανό Λάσκαρη στον πάπα Λέοντα Γ' των πρώτων μαθητών του Έλληνικού Γυμνασίου της Ρώμης (15.2.1514).¹³ Ο ίδιος επίσης γραφέας πιστώνεται με την αντιγραφή στα φφ. 108r-112r του ίδιου χειρογράφου (σε μοναδική παράδοση) του ήθικο-διδασκαλικού στιχουργήματος που είναι γνωστό ως *Ἡ Ὀμιλία τοῦ νεκροῦ βασιλιᾶ*.¹⁴

Ἡ χειρόγραφη παράδοση τῶν *Λόγων Διδασκτικῶν* τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου περιορίζεται στον κώδικα Vallicel. gr. 39 (46), φφ. 411r-424r, ἡ αντιγραφή τοῦ ὁποῦ με βάση τὰ ὑδατόσημα ποὺ ἐπισημαίνονται στὰ φύλλα του χρονολογεῖται πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ.¹⁵ Φαίνεται, ὡστόσο, ὅτι τὸ κείμενο διακινήθηκε εὐρύτερα στὸ βενετοκρατούμενο χῶρο. Ἐνα χειρόγραφό του περιῆλθε στὴν κατοχὴ τοῦ Μάρκου Δεφαράνα,¹⁶ ὁ

8. Βλ. Mioni, ὁ.π. (σημ. 1), σ. 227.

9. Βλ. Μούσουρας, ὁ.π. (σημ. 2), σ. 221.

10. Βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, «Νοτάριοι Ζακύνθου», *Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 8 (1958) 112-133, σ. 126.

11. Βλ. Ε. Mioni, *Bibliothecae Divi Marci Venetiarum. Codices graeci manuscripti. Volumen I. Pars prior*, Ρώμη 1967, σσ. 294-296.

12. Ἐκδίδονται καὶ σχολιάζονται ἀπὸ τὸν Μ. Ἰ. Μανούσακα, «Ἀνέκδοτα χρονικά σημειώματα (1506-1521) τοῦ νοταρίου Ζακύνθου Θεοδώρου Ραυτοπούλου», στὸ *Πρακτικὰ Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου 23-29 Σεπτεμβρίου 1965*, Ἐν Ἀθήναις 1967, τ. Α', σσ. 213-227.

13. Βλ. Μ. Ἰ. Μανούσακας, «Ἡ παρουσίαση ἀπὸ τὸν Ίανό Λάσκαρη τῶν πρώτων μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου τῆς Ρώμης στὸν Πάπα Λέοντα Γ' (14 Φεβρουαρίου 1514)», *Ὁ Ἐρανιστής* 1 (1963) 161-172, ὅπου ἐκδίδεται καὶ σχολιάζεται τὸ κείμενο.

14. Βλ. Μ. Ἰ. Μανούσακας, «Ἡ Ὀμιλία τοῦ νεκροῦ βασιλιᾶ, ἀνέκδοτο στιχουργήμα τοῦ ΙΕ' αἰ.», *ΕΕΦΣΑΠΘ* 8 (1963) 295-314. Νεότερη ἔκδοση τοῦ κειμένου δημοσίευσε ὁ Chr. Luciani, «Una visio infernalis del tardo quattrocento Cretense: Ἡ Ὀμιλία τοῦ νεκροῦ βασιλιᾶ», *RSBN* 41 (2004) 141-177.

15. Βλ. Bakker – van Gemert, ὁ.π. (σημ. 4), σσ. 31-34.

16. Γιὰ τὸν στιχουργὸ βλ. Γ. Κεχαγιόγλου, *Λαϊκὰ λογοτεχνικὰ ἔντυπα I. Ἀπόκοπος, Ἀπολλώνιος, Ἱστορία τῆς Σωσάνης*, Ἀθήνα 1982, σσ. 153-175. Στ. Κακλαμάνης, «Μάρκος Δεφαράνας (1503-1575); Ζακύνθιος στιχουργὸς τοῦ 16ου αἰ.», *Θησαυρίσματα* 21 (1991) 210-315 (διεξοδικὴ διερεύνηση τῶν βιοεργογραφικῶν τοῦ στιχουργοῦ). D. Holton, «Ἡ Ἱστορία τῆς Σωσάνης τοῦ Μάρκου Δεφαράνα: ἐκδοτικὰ προβλήματα μιᾶς φυλλάδας», στο *H. Eideneier (ἐπιμ.), Neograeca Medii Aevi, Text und Ausgabe. Akten zum Symposium Köln*

όποιος «ένσωμάτωσε» τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ ποιήματος στὸ δικό του ἐκτενέστερο ὁμότιτλο ἠθικοδιδασκτικὸ στιχουργήμα,¹⁷ ποὺ δημοσιεύθηκε σὲ ἔντυπη ἔκδοση στὴ Βενετία τὸ 1543 καὶ γνώρισε σχετικὴ ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία.¹⁸ Ἡ «ένσωμάτωση» αὐτὴ συνιστᾶ τὴν ἔμμεση παράδοση τοῦ κειμένου.¹⁹ Ὁ στιχουργὸς παρενέβαλε στὸ κείμενό του τοὺς στίχους τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου ἀρκετὰ παραλλαγμένους.²⁰ Σύμφωνα μὲ τὰ πορίσματα τῆς νεότερης φιλολογικῆς ἔρευνας, χρησιμοποίησε ἕνα χειρόγραφο «ἀδελφὸ» τοῦ Vallicel. gr. 39, καθὼς καὶ τὰ δύο εἶχαν ἀντιγραφεῖ ἀπὸ κοινὸ πρότυπο.²¹

Ἡ ταύτιση τοῦ ἀντιγραφέα τοῦ κώδικα τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης μὲ τὸν νοτάριο τῆς Ζακύνθου Θεόδωρο Ραυτόπουλο καθιστᾶ πιθανὴ τὴν ἀνίχνευση τοῦ κλάδου τῆς παράδοσης τοῦ κειμένου τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου, τὸν ὁποῖο ἀξιοποίησε ὁ μεταγενέστερος ὁμότεχνός του.²² Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ συνηγορεῖ ἡ ἐπισήμανση κάποιων συνδετικῶν γραφῶν: στίχ. 2 πορεύεται, 3 Μουζες, 5 εἰς νοῦν, 6 δικὰ μου, 8 νὰ βάλω στράταν καὶ ἀρετὴν. Δὲν θὰ μπορούσε ὅμως νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ ἀντίστρο-

1986, Κολωνία 1987, σσ. 165-177 καὶ «Ἡ κριτικὴ ἔκδοση τῆς Ἱστορίας τῆς Σωσάννης τοῦ Μάρκου Δεφαράνας», στο J.-M. Egea – J. Alonso (ἐπιμ.), *Prosa y verso en griego medieval. Raports of the International Congress Neograeca Medii Aevi III Vitoria 1994*, Ἄμστερνταμ 1996, σσ. 207-212.

17. Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ στιχουργήματος εἶχε δημοσιεύσει ἡ S. Karaiskakis, «Das Leergedicht Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν von Markos Depharanas», Λαογραφία 11 (1934-37) 1-66.

18. Γιὰ τὴν πρώτη ἔκδοση καὶ τὶς ἀνατυπώσεις τοῦ κειμένου (1644, 1684) βλ. Στ. Ἐ. Κακλαμάνης, «Ἀπὸ τὸ χειρόγραφο στὸ ἔντυπο: τὸ παιχνίδι τῶν γραφῶν. Τὰ ἰδιαίτερα ἐκδοτικὰ προβλήματα κειμένων που ἔχουν παραδοθεῖ σὲ χειρόγραφη καὶ ἔντυπη μορφή», στὸ H. Eideneler – U. Moennig – N. Τουφεξῆς (ἐπιμ.), *Θεωρία καὶ πράξη τῶν ἐκδόσεων τῆς ὑστεροβυζαντινῆς, ἀναγεννησιακῆς, καὶ μεταβυζαντινῆς δημῶδους γραμματείας. Πρακτικὰ τοῦ διεθνοῦς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi IV a. Ἀμβούργο 28-31.1.1999*, Ἡράκλειο 2001, σσ. 101-184, σσ. 146-155.

19. Βλ. Bakker – van Gemert, ὁ.π. (σημ. 4), σσ. 34-36 καὶ A. van Gemert, κ.ἄ., *Ὁδηγὸς ἔργων τῆς Κρητικῆς Λογοτεχνίας (1370-1690)*, Ἡράκλειο Κρήτης, Κέντρο Κρητικῆς Λογοτεχνίας, 2002, σ. 36 σημ. 14.

20. Βλ. Bakker – van Gemert, ὁ.π. (σημ. 4), σσ. 34-39 καὶ Κακλαμάνης, ὁ.π. (σημ. 16), σ. 232 σημ. 5.

21. Βλ. Bakker – van Gemert, ὁ.π. (σημ. 4), σσ. 232-233.

22. Στὴν Κρήτη ἢ τὴ Βενετία σὲ κάποιον ἀπὸ τὰ ταξίδια του εἰκάζει ὁ Στ. Κακλαμάνης ὅτι ἀπέκτησε τὸ χειρόγραφο τῶν «Λόγων διδακτικῶν» τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου ὁ Μάρκος Δεφαράνας βλ. Κακλαμάνης, ὁ.π. (σημ. 16), σ. 233. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ ἀποκλεισθεῖ ἡ πιθανότητα νὰ ἀξιοποίησε κάποιον ἐπτανησιακὸ κλάδο τῆς παράδοσης τοῦ ἔργου τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου, ἀφοῦ καὶ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο του γνώρισε «ἐπτανησιακὴ» παράδοση. Βλ. A. van Gemert, «Τὰ ἅπαντα τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου», στὸ Π. Ἀγαπητὸς – Μ. Πιερῆς (ἐπιμ.), *Ἐκδοτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ ζητήματα τῆς δημῶδους ἐλληνικῆς λογοτεχνίας στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα στὴν Ἀναγέννηση (1400-1600)*. Πρακτικὰ τοῦ 4ου Διεθνοῦς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi, Ἡράκλειο 2002, σσ. 143-158, εἰδικὰ σ. 145.

φη ταύτιση. Νὰ ἀντέγραψε, δηλαδή, ὁ Θεόδωρος Ραυτόπουλος τμήμα τοῦ στιχουργήματος τοῦ συμπατριώτη του Μάρκου Δεφαράνα. Μὲ βάση τὰ διαθέσιμα στοιχεία ὁ Θεόδωρος Ραυτόπουλος δρᾷ στὴ Ζάκυνθο μέχρι τὶς ἀρχὲς τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 16ου αἰ.²³ Οἱ Λόγοι διδασκτικοὶ θεωροῦνται πρῶμο ἔργο τοῦ Μάρκου Δεφαράνα: τὸ 1543, ἔτος τῆς πρώτης ἔκδοσής τους, ὁ στιχουργὸς ὑπολογίζεται ὅτι ἦταν 40 ἐτῶν.²⁴ Τὸ περιοχόμενο ὁμως τοῦ στιχουργήματός του καὶ ἡ συγγραφικὴ του βούληση: συμβουλὲς τοῦ ὠρίμου ἀπὸ τὶς ἐμπειρίες τῆς ζωῆς πατέρα πρὸς τὸν νεαρὸ υἱό του, δὲν ἐπιτρέπει τὴν πρωιμότερη χρονολόγηση τῆς συγγραφῆς τους στὶς ἀρχὲς τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 16ου αἰ., ὥστε νὰ ἀντιγραφεῖ ἀπὸ τὸν νοτάριο Θεόδωρο Ραυτόπουλο.

Το ἀπόσπασμα τῶν ἐννέα στίχων τῶν Λόγων διδασκτικῶν τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου στὸ τελευταῖο γραμμένο φύλλο τοῦ κώδικα Marc. gr. VI. 38 μπορεῖ, βέβαια, νὰ ὀφείλεται καὶ στὴ μεσολάβηση τῆς προφορικῆς παράδοσης τοῦ κειμένου.²⁵ Πάντως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προσθήκη ἑνὸς ἀκόμη μάρτυρα στὴν παράδοση τοῦ ἔργου, συνιστᾶ καὶ μία ἀκόμη πτυχή τῆς ὑποδοχῆς καὶ διακίνησης τῶν κειμένων τῆς ὑστερομεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας στὴ Ζάκυνθο κατὰ τὸ ἀ' μισό τοῦ 16ου αἰ.

Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων

ΔΗΜ. Σ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΔΗΜΩΔΗΣ ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΙ ΙΩΑΣΑΦ ΣΤΟΝ ΚΩΔΙΚΑ ΣΤΡΟΦΑΔΩΝ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ 14

Ὁ κώδικας ἀρ. 14 τῆς συλλογῆς ἀκαταλογογράφητων καὶ ἐν πολλοῖς ἄγνωστων χειρογράφων τῆς Μονῆς Στροφάδων καὶ Ἁγίου Διονυσίου Ζακύνθου,¹ ποὺ διασώθηκαν ἀπὸ τὴ σεισμοπυρκαγιὰ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1953,² περιέχει, σύμφωνα μὲ τὸν Δ. Ἰ. Μούσουρα, ὁ ὁποῖος μελέτησε τὸ

23. Βλ. παραπάνω σημ. 12, 13.

24. Βλ. Κεχαγιόγλου, ὁ.π. (σημ. 16), σ. 254 καὶ Κακλαμάνης, ὁ.π. (σημ. 16), σ. 234.

25. Βλ. Η. Eideneier, «Τί σημαίνει προφορικὴ παράδοση στὰ κείμενα τῆς δημῶδους γραμματείας;», στὸ Eideneier κ.ἄ., ὁ.π. (σημ. 19), σσ. 47-57 καὶ Γ. Κεχαγιόγλου, Ἐπὶ τὸν ὅστερο Μεσαίωνα ὡς τὸν 18ο αἰῶνα. Εἰσαγωγή στὰ παλιότερα κείμενα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας Θεσσαλονίκη [Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν], Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 119-128.

Καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ἐκφράζω τὶς εὐχαριστίες μου στὸν καθηγητὴ κ. Γ. Κεχαγιόγλου γιὰ τὶς διορθώσεις του.

1. Βλ. J. M. Olivier, *Répertoire des Bibliothèques et des Catalogues des manuscrits grecs de Marcel Richard. Troisième Édition entièrement refondue* [Corpus Christianorum], Brepols - Turnhout 1995, σσ. 852-854.

2. Βλ. Μ. Ἰ. Μανούσακας, «Ἐκθεσις περὶ τῶν ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ Ζακύνθῳ βιβλιοθηκῶν καὶ ἀρχείων μετὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1953», ΔΙΕΕ 11 (1956) 43-58, εἰδικότερα σσ. 49-57.

«βιβλιογραφικό ἐργαστήριον» τῆς Μονῆς καὶ τῆ διασπορὰ τῶν χειρογράφων τῆς, «εἰς 152 φ. ἐκκλησιαστικὸς λόγους καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Βαβυλώνα καὶ Ἰωάσαφ, πάντα τὰ ἔργα εἰς τὴν καθωμιλουμένην».³ Ἀποτελεῖται πράγματι ἀπὸ 152 φύλλα⁴ διαστάσεων 20,5×14 ἐκ. ἀριθμημένα μὲ νεότερη ἀραβικὴ ἀρίθμηση στὴν ἄνω δεξιὰ ὠα. Ἔχει ἀπαρτισθεῖ ἀπὸ τῆ συστάχωση δύο διαφορετικῶν τευχῶν ἀπὸ τὸν ἴδιο κωδικογράφον. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ ὁδηγεῖ ἡ ἐπισήμανση δύο διαφορετικῶν κωδικογραφικῶν σημειωμάτων του.

Τὸ πρῶτον ἀπὸ τὰ δύο συσταχθέντα τεύχη εἶναι ἀκέφαλον (φφ. 1-15). Στὰ φύλλα του παραδίδονται: (1) φφ. 1^r-4^v Ὀμιλία στὴ δημῶδη,⁵ (2) φφ. 4^r-6^v Ὀμιλία τῇ Ἁγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Παρασκευῇ,⁶ (3) φφ. 6^r-8^v Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου λόγος παραινετικὸς τῇ Ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα ἐξηγηθεὶς ὑπὸ τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Μαξίμου ἱερομονάχου τοῦ Πελοποννησίου,⁷ (4) φφ. 9^r-15^v Παραίνεσις πρὸς μοναχοὺς τοὺς θέλοντας σωθῆναι ὡς ἐν συνόπτῳ τοῦ ἐν ἐπισκόποις ἐλαχίστου Δαμασκηνοῦ Λιτῆς καὶ Ρενδίνης καὶ Προέδρου Πολυανῆς,⁸ (5) φ. 15^r Στίχοι ἱαμβικοὶ εἰς τὸν Ἅγιον Θεόδωρον τὸν Στουδίτην.⁹ Στὸ τέλος τοῦ τελευταίου γραμμένου φύλλου τοῦ τεύχους καταγράφεται τὸ πρῶτον κωδικογραφικὸν σημείωμα τοῦ ἀντιγραφέα: «Ἐγραφι τὸ παρὸν διὰ χειρὸς

3. Βλ. Δ. Ἰ. Μούσουρας, *Αἱ Μοναὶ Στροφάδων καὶ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Κρημῶν Ζακύνθου. (Μελέτη φιλολογικὴ καὶ παλαιογραφικὴ). Διδακτορικὴ διατριβή. Ἐν Ἀθήναις, Ἐκδόσεις Ἱεράς Μονῆς Στροφάδων καὶ Ἁγίου Διονυσίου, 2003, σ. 173.*

4. Εὐχαριστίες ὀφείλονται στοὺς ὑπευθύνους τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης καὶ ἰδιαίτερα στὴν συνάδελφον Μ. Λίτινα γιὰ τὴν παραχώρηση ψηφιοποιημένης μορφῆς τοῦ χειρογράφου.

5. Τὸ κείμενον τῆς ὁμιλίας παραδίδεται ἀκέφαλον καὶ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ταύτισή του.

6. Δὲν ἔγινε δυνατὴ ἡ ταύτιση τοῦ κειμένου. Πρόκειται, πιθανόν, γιὰ ἀδημοσίευτη ὁμιλία καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ βάση τὸ ἔργο τοῦ Chr. Baur, *Initia Patrum Graecorum* [Studi e Testi 180-181], (τ. I-II), Città del Vaticano, Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1955.

7. Τὸ κείμενον, ὅπως καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Μαξίμου Πελοποννησίου, εἶναι ἀδημοσίευτον, βλ. Εὐ. Λίτσας, «Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος. Μία πρώτη σκιαγράφηση τοῦ ἔργου του», *Κληρονομία* 30 (1998) 115-125. Παραδίδεται ἐπίσης καὶ στὸν κώδικα Sinait. gr. 1168, βλ. Ἀ. Π. Νικολοπούλου, «Δύο σιναιτικὸι χειρόγραφοι κώδικες τοῦ ἱερέως Γγίνου (Σιναιτ. 1168 καὶ 2001)», *Ἀθηνᾶ* 92 (1998) 107-112, εἰδικότερα σ. 112.

8. Πρόκειται γιὰ ἀδημοσίευτον κείμενον. Παραδίδεται ἐπίσης καὶ στὸν κώδικα Marc. gr. II. 64 (τοῦ ἔτους 1664) ἀπ' ὅπου πρόκειται νὰ δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὴν Ἐ. Κακουλίδη-Πάνου, «Γνωστοὶ καὶ ἄγνωστοι πεζογράφοι, γνωστὴ καὶ ἄγνωστη πεζογραφία τοῦ 16ου αἰῶνα. Τὰ ἀποτελέσματα πολύχρονης ἔρευνας», στὸ Π. Ἀγαπητὸς – Μ. Πιερῆς (ἐπιμ.), *Ἐκδοτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ ζητήματα τῆς δημῶδους ἐλληνικῆς λογοτεχνίας στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα στὴν Ἀναγέννηση (1400-1600). Πρακτικὰ τοῦ 4ου Διεθνoῦς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi*, Ἡράκλειο 2002, σσ. 501-535, εἰδικότερα σσ. 513, 524.

9. Τὸ ἐπίγραμμα παραδίδεται καὶ σὲ ἄλλα χειρόγραφα, βλ. I. Vassis, *Initia Carminum Byzantinorum* [Supplementa Byzantina. Texte und Untersuchungen, Band 8], Βερολίνο - Νέα Υόρκη 2005. σ. 779.

κάμου Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ ἐπίκλην μουντένου εἰς τὴν μονὴν τῶν στρωφάδων καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες εὐχεσθε ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ εὐτε/λοῦς ἐν ἔτει ,ἀχοδ' μυνὶ νοεμβρίου 21 κα'» (= 21, 11, 1674).¹⁰

Στὸ δεύτερο συσταχῶθεν τεῦχος (φφ. 17^r-148^v) παραδίδεται: «Βίβλος Βαρλαάμ, σὺν λαμπρῷ Ἰωάσαφ· Ἱστορία ψυχωφιλῆς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν αἰθιόπων/ χώρας, τ(ῆ)ς λεγομένης Ἰνδί(ας) τὴν ὁποίαν ἐξηγή/θηκαν τινες ἄνδρες τίμιοι, οἵτινες ἤλθασιν ἀπὸ/ τὴν Ἱερουσα)λὴμ εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἀγίου σάββα· καὶ τὴν ἔγραψεν ὁ ἐν ἀγίοις π(α)τήρ ἡμῶν Ἰωάννης/ δαμασκηνός». ¹¹ Στὸ τελευταῖο γραμμμένο φύλλο τοῦ τεύχους (φ. 48^v) καταγράφεται τὸ δεύτερο κωδικογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ ἀντιγραφέα: «†Τὸ παρόν, ἐγράφη διὰ χειρὸς ἐμοῦ Διονυσίου Ἱερο/μονάχου τοῦ ἐπίκλην μουντένου εἰς τὴν μο/νὴν τῶν στρωφάδων καὶ οἱ ἀναγινώσκο/ντες εὐχεσθε ὑπὲρ ἐμοῦ. Ἔτει ,αχοε' φευρουαρίου ιβ'». (= 12.2.1676).¹²

Ὁ κωδικογράφος Διονύσιος Μουντένος μαρτυρεῖται σὲ ἔγγραφα τῆς μονῆς Στροφάδων καὶ Ἀγίου Διονυσίου ὡς οἰκονόμος τῆς μονῆς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1660-1680.¹³ Σὲ δημοσιευμένο ἔγγραφο, χρονολογημένο τὴν 22.5.1678, ὁ ἴδιος ὑπογράφει πρῶτος μεταξὺ τῶν ὑπογραφομένων μοναχῶν ὡς: «Διονύσιος ἱερομόναχος ὁ μουντίνος γέροντας τῆς συνάξεως βεβαιώνω τὰ ἄνωθε διὰ λόγου μου καὶ ὑπογράφω καὶ διὰ τοὺς ἐπιλοίπους ὅπου δὲν ἤξεύρουσιν νὰ γράψουν». ¹⁴ Ὡς κωδικογράφος εἶναι ἐπίσης γνωστός ἀπὸ τὴν ἀντιγραφή τοῦ κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος 393.¹⁵ Ταυτίσθηκε ἐπίσης καὶ ὡς ἀντιγραφέας τῶν φφ. 1^r-235^v τοῦ κώδικα τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξάνδρειας 475.¹⁶

Τὸ χειρόγραφο τῆς ζακυνθινῆς συλλογῆς διατηρεῖται σὲ καλὴ κατάσταση. Ἔχει ὅμως ἐκπέσει ἢ στάχωση¹⁷ μαζί με ἄγνωστο ἀριθμὸ φύλλων τοῦ πρώτου τεύχους, προτοῦ ἀριθμηθοῦν τὰ ἐναπομείναντα. Ἡ γραφή εἶναι ἐλαφρὰ δεξιοκλινῆς καὶ εὐανάγνωστη. Ὁ κωδικογράφος ἢ κάποιος μεταγενέστερος κτήτορας τοῦ χειρογράφου τόνισε με μελάνι τὸ ἀρχικὸ γράμμα στὰ σημεῖα που αὐτὸ εἶχε καταστρεῖ ἐξίτηλο. Τὰ ἀρχικὰ

10. Βλ. καὶ Μούσουρας, ὁ.π. (σημ. 3), σ. 173.

11. Ἡ παράδοση τοῦ κειμένου στὸν ἀκαταλογογράφτο κώδικα δὲν ἦταν γνωστὴ καὶ τὸ χειρόγραφο δὲν συμπεριλαμβάνεται στὸν κατάλογο τοῦ Fr. Dölger, *Der griechische Barlaam – Roman. Ein Werk des H. Johannes von Damaskos*, Ettal 1953, σσ. 4-11.

12. Βλ. καὶ Μούσουρας, ὁ.π. (σημ. 3), σ. 174.

13. Βλ. Μούσουρας, ὁ.π. (σημ. 3), σ. 174 σημ. 99.

14. Βλ. Α. Χ. Ζώης, «Πατριάρχης εἰς Βενετίαν ἐγκαλούμενος», ΠΑΑ 9 (1934) 251-255, (σ. 255).

15. Βλ. Α. Πολίτης – Μ. Πολίτη, *Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αἰώνα. Συνοπτικὴ καταγραφή*. [Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου 6 (1996) 424].

16. Βλ. Μούσουρας, ὁ.π. (σημ. 3), σ. 174.

17. Διακρίνονται μόνο τὰ νήματα τῆς συρραφῆς τῶν τετραδίων τοῦ κώδικα καθὼς καὶ ἴχνη τῆς στάχωσης ποὺ ἐξέπεσε.

γράμματα τῶν πρώτων λέξεων ὀρισμένων παραγράφων κεφαλαιογραφοῦνται σὲ μεγαλύτερες διαστάσεις *in margine*. Σὲ κάθε σελίδα ἀντιγράφονται 26-27 ἀράδες κειμένου. Ἀπὸ τὸ φ. 21^v κ.έ. στὸ τέλος κάθε ἀντιγραφόμενης σελίδας, σημειώνεται ἡ λέξη ἢ τμῆμα τῆς λέξης μὲ τὴν ὁποία ἀρχίζει ἢ ἐπόμενη. Ὁ κωδικογράφος κάνει χρήση τῶν γνωστῶν συντομογραφιῶν γιὰ τὰ *nomina sacra* καὶ συντομογραφεῖ τὶς καταλήξεις τῶν ὀνομάτων (μὲ ἀποκοπές), τὸ ἄρθρο, τοὺς συνδέσμους κ.ἄ. Σὲ ἀρκετὰ φύλλα τοῦ δευτέρου τεύχους ὁ ἀντιγραφέας διαγράφει μὲ ὀριζόντια γραμμὴ λέξεις, φράσεις ἢ καὶ σειρὲς τοῦ κειμένου: φφ. 27^v, 29^r, 33^v, 34^r, 43^r, 45^v, 48^r, 53^v, 66^r, 71^r, 80^r, 81^v, 82^v, 83^v, 90^r, 124^r, 135^v, 146^v. Ἐνίοτε ἐπιφέρει προσθήκες *in margine*: φφ. 31^v, 53^v, 103^v, 117^v, 121^r ἢ *supra lineam*: φφ. 49^v, 50^r, 61^r, 76^r ἢ στὸ ἄνω μέρος τοῦ φύλλου μὲ τὴν χρήση παραπεμπτικῶν συμβόλων: φφ. 76^r, 90^r. Σὲ μία περίπτωση ἡ προσθήκη δύο ἀράδων κειμένου γίνεται σὲ ξεχωριστὴ λωρίδα χαρτιοῦ ἢ ὁποία συσταχώνεται μεταξὺ τῶν φφ. 46-47.

Ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τοῦ παραδιδόμενου κειμένου μὲ τὰ κείμενα τῶν ἄλλων γνωστῶν (δημοσιευμένων) δημῶδων παραλλαγῶν τοῦ ἀγιολογικοῦ μυθιστορήματος διαπιστώθηκε κατ' ἀρχὴν ἡ ὁμοιότητά του¹⁸ μὲ τὸ κείμενο τῆς παραλλαγῆς ποὺ παραδίδεται ἀποσπασματικὰ στὸν κώδικα Athous Pantel. 538, φφ. 266r-272.¹⁹ Πρόκειται γιὰ τὴν παλαιότερη δημῶδη παραλλαγὴ τοῦ κειμένου²⁰ ποὺ χρονολογεῖται μὲ βάση τὴν χρονο-

18. Γιὰ τὸ κείμενο βλ. H.-G. Beck, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Δημῶδου Λογοτεχνίας*. Μτφρ. N. Eideneier, Ἀθήνα 1989, σσ. 78-86, καὶ A. Kazhdan, *A History of Byzantine Literature (650-850)* [The National Hellenic Research Series 2], in collaboration with Lee F. Sherry – Christine Angelidi, Ἀθήνα 1999, σσ. 95-105. Νεότερη κριτικὴ ἔκδοση δημοσιεύθηκε πρόσφατα ἀπὸ τὸν R. Volk, *Die Schriften des Johannes von Damaskos, herausgegeben von Byzantinischen Institut der Abtei Sheyer IV/2. Historia animae utilis der Barlaam et Ioasaph (spuria). Text und zehn Appendices* [Patristische Texte und Studien herausgegeben von H.C. Benecke und E. Muhlenberg, 60], Berlin - New York 2006. Γιὰ τὶς δημῶδεις παραλλαγές του ἔργου βλ. Γ. Κεχαγιόγλου, *Ἡ παλαιότερη πεζογραφία μας. Ἀπὸ τὶς ἀρχές τῆς ὡς τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, τ. 1: 15ος αἰώνας 1830*, Ἀθήνα 1999, σσ. 293-298 καὶ Π. Βασιλείου, *Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ. Ἡ παραλλαγὴ τοῦ κώδικα I 104 τῆς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν δημῶδων παραλλαγῶν τοῦ μυθιστορήματος* [Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν], Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 16-65.

19. Βλ. Σπ. Π. Λάμπρος, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, Κέμπριτζ 1900, τ. Β', σ. 381.

20. Τὴν ὑπαρξὴ τῆς παραλλαγῆς τὴν ἔκανε πρῶτος γνωστὴ ὁ Π. Βασιλείου, «Ἡ πρώτη δημῶδης παραλλαγὴ τοῦ μυθιστορήματος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ», στὸ Μνήμη Λίνου Πολίτη, Θεσσαλονίκη 1988, [= ΕΕΣΦΑΠΘ, *Τιμητικὸς τόμος στὴ μνήμη τοῦ Λίνου Πολίτη*], σσ. 141-186. Τὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ ἀποσπάσματος τὴν ἔκανε ἡ Ἰ. Ὁ. Τσαβαρῆ, *Ποικίλα Ἑλληνικά*, Ἰωάννινα 1993, σσ. 11-32. Τὸ κείμενο τὸ ἐπανεξέδωσε χωρὶς νὰ γνωρίζει τὴν ἔκδοση τῆς Ἰ. Τσαβαρῆ, ἢ ὁποία δὲν φαίνεται νὰ διακινήθηκε ἀρκετὰ, ὁ Π. Βασιλείου, «Τὸ κείμενο τῆς πρώτης γνωστῆς δημῶδου παραλλαγῆς τοῦ μυθιστορήματος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ», *Ἑλληνικά* 53 (2003) 49-69.

λόγηση του χειρογράφου στο α' μισό του 16ου αι.²¹ Είναι επίσης γνωστή η αποσπασματική παράδοση του κειμένου της παραλλαγής σε τρεις ακόμμη κώδικες του 16ου - 17ου αι: Ἀθηνῶν EBE 1025, Lond. Harl. gr. 5619 και Ἰθῆρων 464.²² Ὡστόσο, ὁ Διονύσιος Μουντένος τὸ 1675 δὲν φαίνεται νὰ ἀντιγράφει πιστὰ τὸ κείμενο τῆς παραλλαγῆς αὐτῆς. Ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τοῦ κειμένου τοῦ ζακυνθινοῦ χειρογράφου μὲ τὸ δημοσιευμένο ἀπόσπασμα τοῦ κώδικα Ἰθῆρων, Παντελ. gr. 538,²³ διαπιστώθηκαν ἀρκετὲς παραλείψεις λέξεων, φράσεων καὶ χωρίων, ποὺ καθιστοῦν ἐμφανῆ τὴν πρόθεσή του γιὰ μιὰ λιτότερη ἀπόδοση τοῦ παλαιότερου κειμένου χωρὶς νὰ ἀλλοιώνεται τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενό του. Φαίνεται ὅτι ἐργάζεται περισσότερο ὡς διασκευαστὴς τοῦ κειμένου μιᾶς παλαιότερης διασκευῆς. Πρὸς τὸ συμπέρασμα αὐτὸ συνηγορεῖ καὶ ἡ ἐπισήμανση ἀρκετῶν διαγραφῶν καὶ συμπληρώσεων στὸ χειρόγραφο του. Ἡ θέση τοῦ ζακυνθινοῦ χειρογράφου στὴν ἱστορία τῆς παράδοσης τοῦ κειμένου τῆς παλιότερης γνωστῆς δημῶδους παραλλαγῆς τοῦ ἀγιολογικοῦ μυθιστορήματος θὰ ξεκαθαριστεῖ μὲ τὴν περαιτέρω διερεύνηση τοῦ συνόλου τῶν μαρτύρων τῆς χειρόγραφης παράδοσής του, ὥστε νὰ δημοσιευθεῖ μιὰ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ δείγματος αὐτοῦ τοῦ πρώιμου «δημοτικισμοῦ» τῶν 16ου-17ου αι.²⁴

Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων

ΔΗΜ. Σ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

21. Βλ. Βασιλείου, ὅ.π. (σημ. 20), σ. 147, καὶ Κεχαγιόγλου, ὅ.π. (σημ. 18), σ. 293.

22. Βλ. Βασιλείου, ὅ.π. (σημ. 18), σ. 21 καὶ ὁ ἴδιος, ὅ.π. (σημ. 20), 50-51.

23. Τὸ δημοσιευμένο ἀπόσπασμα τῆς παραλλαγῆς ἀντιστοιχεῖ μὲτρίως στὸ προοίμιο καὶ τὰ κεφάλαια I-IVa τοῦ λογίου ἀρχικοῦ κειμένου, σύμφωνα μὲ τὴν ἔκδοση R. Volk, ὅ.π. (σημ. 18), σσ. 5-29.

24. Θετικὰ ἀξιολογεῖ τὴν ἀποσπασματικὰ παραδιδόμενη παραλλαγὴ ὁ Γ. Κεχαγιόγλου καθὼς «αὐτὴ ἀνακαινίσθηκε στὴν πιὸ εὐχρημὴ κοινὴ δημῶδη τῆς ἐποχῆς», βλ. Κεχαγιόγλου, ὅ.π. (σημ. 18), σ. 293. Γιὰ τὸν «πρώιμο δημοτικισμό» βλ. Β. Ἐ. Μελικίδου, «Ἐνα ρεῦμα πρώιμου δημοτικισμοῦ τὸ 16ο καὶ 17ο αἰῶνα», στὸ E. Jeffreys – M. Jeffreys (ἐπιμ.), *Neograeca Medii Aevi V. Ἀναδρομικὰ καὶ προδρομικὰ. Approaches to Texts in Early Modern Greek*, Ὁξφόρδη 2005, σσ. 511-532.

